

บทที่ 2

การศึกษาจันทกนิรคำฉันท์ในเชิงประวัติ

เนื่องจากจันทกนิรคำฉันท์เป็นวรรณคดีที่ยังมิได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางมาก่อน ฉะนั้นในการศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้ในเชิงต่าง ๆ เพื่อประเมินคุณค่านั้น ควรจะได้มีการศึกษาในเชิงประวัติก่อนเป็นการปูพื้นฐาน เพื่อที่จะได้ทราบถึงลักษณะความเป็นมาของวรรณคดีเรื่องนี้ได้ดียิ่งขึ้น การศึกษาจันทกนิรคำฉันท์ในเชิงประวัตินี้ จะได้ศึกษาทั้งในแง่ที่มาของเอกสาร ที่มาของเนื้อเรื่อง จุดประสงค์ของผู้แต่ง และการเปรียบเทียบกับวรรณคดีเรื่องอื่นบางเรื่องที่มีลักษณะบางประการคล้ายคลึงกัน เพื่อสันนิษฐานเกี่ยวกับอายุสมัยและผู้แต่งวรรณคดีเรื่องนี้ อีกด้วย

ในการศึกษาจันทกนิรคำฉันท์เชิงประวัติ จะได้ศึกษาตามหัวข้อต่อไปนี้

- 2.1 เอกสารต้นฉบับเรื่องจันทกนิรคำฉันท์
- 2.2 ที่มาของเรื่องจันทกนิรคำฉันท์
- 2.3 จุดประสงค์ในการแต่งจันทกนิรคำฉันท์
- 2.4 ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสมัยที่แต่งและผู้แต่งจันทกนิรคำฉันท์

2.1 เอกสารต้นฉบับเรื่องจันทกนิรคำฉันท์

จันทกนิรคำฉันท์จำนวนที่ใช้เป็นหลักในการศึกษาวิเคราะห์นี้ พบต้นฉบับที่หอสมุดแห่งชาติเพียงเล่มเดียว เป็นต้นฉบับตัวเขียน มีลักษณะเป็นเอกสารโบราณประเภทกระดาษฝรั่ง เขียนด้วยเส้นคินสอคำโดยใช้อักษรวิเชียรแบบปัจจุบัน แต่การคัดลอกใช้วิธีการเกี่ยวกับการคัดลอกหนังสือสมุดไทย คือคัดก๊อเนื่องกันไป มีการเว้นวรรค แต่ยังมีได้มีการนำวรรคต่าง ๆ มาตั้งเรียงตามรูปแบบเฉพาะของคำประพันธ์นั้น ๆ ยกเว้นโคลงกระทู้ท้ายเรื่อง 1 บท ที่ตั้งเป็นรูปแบบอยู่เพียงบทเดียว เอกสารฉบับนี้รวบรวมวรรณคดีไว้ 2 เรื่อง คือ จันทกนิรคำฉันท์และสุภาษิตสอนหญิง (คำฉันท์) ไม่มีหลักฐาน

ใด ๆ ระบุแจ่มชัดเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของเอกสารฉบับนี้ การวิเคราะห์
ประวัติที่มาเชิงเอกสารกระทำได้ก็แต่เพียงพิจารณาจากหลักฐานข้อมูลบางประการที่
ปรากฏอยู่ในตัวเอกสารเอง ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

2.1.1 ความเป็นมา

2.1.2 อายุ

2.1.1 ความเป็นมา หลักฐานสำคัญที่ทำให้ทราบถึงความเป็นมา
ของเอกสารนี้ก็คือ ตราประทับที่ปรากฏอยู่ที่มุมล่างซ้ายบนแผ่นปกหน้า เป็นข้อความว่า
"บรมมหาราชวัง" ตราประทับนี้แสดงว่าเอกสารนี้เป็นสมบัติในพระบรมมหาราชวัง
แต่เดิม และมีการพระราชทานออกมาภายนอก ซึ่งเรื่องนี้ กองแก้ว วีระประจักษ์
กล่าวว่า

เอกสารฉบับนี้หอสมุดแห่งชาติได้รับมาคราวที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
เจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ พระราชทานหนังสือสวนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใหญ่หอพระสมุดสำหรับพระนคร เมื่อ พ.ศ. 2468
โดยแยกหนังสือฉบับพิมพ์เก็บรักษาไว้ที่หอพระสมุดจุฬาราชวิทยาลัย
และหนังสือต้นฉบับตัวเขียนและจารึกเก็บรักษาไว้ที่หอพระสมุดวชิรญาณ คือ
พระที่นั่งศิวโมกษพิมาน ในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2510 ได้ย้ายหนังสือต้นฉบับตัวเขียนมาเก็บรักษาที่อาคาร
หอสมุดแห่งชาติ ทาวาสุกรี ซึ่งในปัจจุบันอยู่ในความรับผิดชอบของงานบริการ
หนังสือภาษาโบราณ หนังสือเรื่องจันทกนิทรและสุภาภิศสอนหญิงฉบับนี้ หอสมุด
แห่งชาติจึงน่าจะได้รับมาในคราวเดียวกันนั้น คือใน พ.ศ. 2468¹

นอกจากนี้แล้วที่คานนอกของปกหลังยังมีข้อความว่า "ฉบับคืนให้หม่อมสง่า
ทามเดิม" ข้อความนี้แสดงว่า หนังสือนี้ได้คัดลอกจากต้นฉบับเดิมที่ยืมมาจากหม่อมสง่า
แต่มิได้ให้ความกระจ่างอื่นใดออกไปจากนี้อีก จึงไม่อาจสืบทราบได้ว่าหม่อมสง่าผู้นี้
คือใคร และต้นฉบับเดิมเป็นเอกสารประเภทใด

2.1.2 อายุ การกำหนดอายุของเอกสารนี้อาจกระทำได้โดยการ
พิจารณาจากลักษณะสภาพของเอกสาร และลักษณะการเขียน ซึ่งเรื่องนี้ กองแก้ว

¹ สัมภาษณ์ กองแก้ว วีระประจักษ์, หัวหน้างานบริการหนังสือเอกสารโบราณ
กองหอสมุดแห่งชาติ, 30 ตุลาคม 2528.

วีระประจักษ์ มีความเห็นว่า

เพื่อให้ได้หลักฐานอายุของหนังสือนี้ ต้องพิจารณาลักษณะสภาพของหนังสือและลายเส้นอักษรประกอบกัน จะเห็นได้ว่า กระจกษาที่เขียนอักษรนั้นเป็นกระจกษาลีขาว หนามาก ขนาดกว้าง 20.3 ซม. ยาว 32.5 ซม. ไม่มีเส้นบรรทัด การเขียนเส้นอักษรใช้วิธีโบราณ คือ เขียนใต้เส้นบรรทัดโดยชี้คร่าวไว้ก่อนและมีเส้นสกัดหน้าหลังบรรทัดด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อรักษารูปแบบใหญ่งาม เส้นอักษรแต่ละตัวมีความหนักเบาในเส้นสลับกันไปคล้ายเส้นอักษรโรมัน ทั้ง ๆ ที่เขียนด้วยคินสอค่า ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าอิทธิพลของรูปอักษรโรมันได้เข้ามาสู่วงการประดิษฐ์รูปแบบลายเส้นอักษรไทยแล้ว การวางแนวเส้นรูปอักษรก็ยังไม่พยายามรักษาให้อยู่ในลักษณะตั้งตรงมากขึ้น เส้นสัจฐานของรูปอักษรส่วนใหญ่ยังอยู่ในรูปแบบโม่ชะม แมจะมีเหลี่ยมมุมบาง แต่ก็ยังไม่ชัดเจนมากนัก ลักษณะรูปอักษรแบบนี้จะเขียนขึ้นในระหว่างรัชกาลที่ 5-6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หรือประมาณ พ.ศ. 2425-2465²

การประมาณอายุจากหลักฐานเกี่ยวกับสภาพเอกสารตลอดจนลายเส้นอักษรนี้ ปรากฏว่ามีความสอดคล้องกับหลักฐานความเป็นมาที่กล่าวข้างต้น ซึ่งทำให้เชื่อว่าเอกสารนี้น่าจะเป็นหนังสือส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้โปรดเกล้าฯ ให้อาลักษณ์คัดลอกไว้ และอยู่ในจำนวนหนังสือที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานออกมายังหอพระสมุดหลังสิ้นรัชกาลที่ 6

ในแง่ความถูกต้องของการคัดลอกต้นฉบับ เอกสารฉบับนี้ควรเป็นที่เชื่อถือได้ เพราะการคัดลอกได้กระทำอย่างมีระบบ คือหลังจากการคัดลอกแล้วก็มีกรรมการตรวจทานอีกชั้นหนึ่ง มีหลักฐานคือ

ข้อความปรากฏในหน้า 14 เขียนอยู่ระหว่างที่ว่างด้านขวาของโคลงกระทู้บอกจบเรื่องว่า "ทานแล้ว" นอกจากนี้ในระหว่างคำประพันธ์หน้าอื่น ๆ ของเรื่อง มีร่องรอยการตรวจแก้ทุกแห่งอยู่ แสดงชัดเจนว่าหนังสือนี้แม้จะเป็นฉบับคัดลอก ถ้อยคำสำนวนก็ยังคงเหมือนเดิมทุกประการ³

จากหลักฐานที่ทำให้เชื่อได้ว่าหนังสือนี้ได้รับการคัดลอกจากต้นฉบับเดิมอย่างถูกต้องดังกล่าว หนังสือนี้จึงนับได้ว่าเป็นเอกสารที่ถูกต้องสมบูรณ์พอที่จะใช้ในการศึกษา

² สัมภาษณ์ กองแก้ว วีระประจักษ์, 30 ตุลาคม 2528.

³ เรื่องเดียวกัน.

คนคว้าได้ แม้จะพบต้นฉบับของเรื่องเป็นเอกสารประเภทกระดาษฝรั่งเพียงฉบับเดียว ซึ่งทำให้ไม่อาจสอบชำระกับฉบับอื่น ๆ ได้ก็ตาม

2.2 ที่มาของเรื่องจันทกนิร คำฉันท์

จันทกนิร คำฉันท์ที่มีมาจาก 2 แหล่งดังนี้

2.2.1 นิบาตชาดก

2.2.2 พิมพานิพพาน

2.2.1 นิบาตชาดก เรื่องจันทกนิร ชาดกมีปรากฏอยู่ในชุดทกนิกาย สุตตันตปิฎก เป็นชาดกที่ว่าด้วยเรื่องความซื่อสัตย์ของนางกนิรที่มีต่อกนิรสามี ประกอบด้วยควยคาถาอันไพเราะ เรื่องราวโดยพิสดารที่ขยายความคดีนี้มีอยู่ในชาดกภูมิรูดดา ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่าตรงกับจันทกนิร คำฉันท์เป็นส่วนใหญ่ จนอาจกล่าวได้ว่า จันทกนิร คำฉันท์แต่งขึ้นโดยอาศัยเค้าเรื่องและเหตุการณ์รายละเอียดจากจันทกนิร ชาดกนี้

2.2.2 พิมพานิพพาน จันทกนิร คำฉันท์แตกต่างจากจันทกนิร ชาดก ที่เหตุการณ์นำเรื่อง หรือส่วนที่เรียกว่า ปัจจุบันวัตถุ โดยที่เหตุการณ์นำเรื่องในจันทกนิร ชาดกกล่าวถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องเพื่อสรรเสริญคุณความดีของพระนางพิมพา แต่เหตุการณ์นำเรื่องในจันทกนิร คำฉันท์กล่าวถึงการที่พระนางพิมพาเล่าเรื่องเพื่อขอขมาโทษต่อพระพุทธองค์ก่อนที่จะทูลลาหนีพพาน ซึ่งเนื้อหาเหตุการณ์ดังกล่าวตรงกับใน เรื่องพิมพานิพพาน และพิมพานิพพานนี้เป็นที่มาแหล่งเดียวที่ผู้แต่งจันทกนิร คำฉันท์ได้ ระบุไว้ในตอนท้ายเรื่อง โดยกล่าวไว้ดังนี้

"สุคลิ้นตำนาน	<u>พิมพานิพพาน</u>	มีในบาฬี
ข้าคอยขอแถลง	แจ้งตามบาฬี	องคเถรี
		พิโรขอสะมา" ⁴

พิมพานิพพานที่ผู้แต่งอ้างถึงเป็นคัมภีร์ในหมวดตำนาน กล่าวถึงประวัติของ พระนางพิมพาและเรื่องราวในชาติต่าง ๆ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพุทธเจ้า พระนางได้เล่าเรื่องเหล่านั้นเพื่อขอขมาโทษที่ได้กระทำผิดหรือเป็นต้นเหตุแห่งความ

⁴จันทกนิร คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 228.

เครื่องรองต่อพระพุทธรูปองค์ ก่อนที่จะทูลลานิพพาน

เนื่องจากคัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์ที่ผู้แต่งอ้างระบุไว้ชัดเจนในแง่ที่มาของคำฉันท์
เรื่องนี้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้สำรวจค้นฉบับคัมภีร์นี้ด้วย

การสำรวจเอกสารค้นฉบับ เรื่องพิมพ์านิพพานที่เป็นคัมภีร์ใบลาน

เอกสารค้นฉบับที่เป็นคัมภีร์ใบลานเรื่องพิมพ์านิพพานหรือพิมพ์านิกษุณินิพพานนี้
มีอยู่เป็นอันมาก โดยเฉพาะที่เป็นฉบับราชภัฏนั้น หอสมุดแห่งชาติรวบรวมไว้ได้ถึง 45
คัมภีร์ ทั้งที่มีความสมบูรณ์ครบทั้ง 3 ผูก และที่ไม่สมบูรณ์เหลือเพียงผูกเดียวก็มี ส่วน
ฉบับหลวงมี 2 คัมภีร์ ได้แก่

1. ฉบับรองทรง หมายเลข 2361 หิ้งที่ 10 ชั้นที่ 5/1 มีลักษณะคัมภีร์นี้คือ
ไม้ประกบเป็นไม้มะริคทาน้ำมัน จารด้วยอักษรขอมเป็นภาษาบาลี จำนวน 3 ผูก
ขนาดใบลาน 5x58.5 ซม. จารผูกละ 24 ใบ หน้าละ 5 บรรทัด คัมภีร์ฉบับนี้ชื่อ
พิมพ์านิกษุณินิพพานกถา สร้างสมัยรัชกาลที่ 1 ตัวอักษรงดงามประณีต และมีการแบ่ง
วรรคตอน ทำให้อ่านง่าย

2. ฉบับรคน้ำคำโท หมายเลข 2526 หิ้งที่ 11 ชั้นที่ 3/1 มีลักษณะ
คัมภีร์นี้คือ ไม้ประกบเป็นไม้มะริคประกบงา จารด้วยอักษรขอมเป็นภาษาบาลี จำนวน
3 ผูก ขนาดใบลาน 5x58 ซม. จารผูกละ 24 ใบ หน้าละ 5 บรรทัด คัมภีร์ฉบับนี้
ชื่อ พระพิมพ์านิสหราชิกษุณินิพพาน สร้างสมัยรัชกาลที่ 3 ตัวอักษรงามประณีตเช่นกัน

ผู้วิจัยได้อาศัยคัมภีร์ฉบับหลวงทั้ง 2 นี้เป็นหลัก เพราะมีลักษณะมาตรฐานและ
มีความสมบูรณ์ นอกจากนี้ ยังได้สำรวจคัมภีร์ฉบับราชภัฏบางฉบับเพื่อใช้เทียบเคียงกัน
ด้วย ได้แก่

คัมภีร์ฉบับทองทิบ หมายเลข 2364 หิ้งที่ 10 ชั้นที่ 5/1 มีลักษณะคัมภีร์นี้คือ
ไม้ประกบเป็นไม้ธรรมคา จารด้วยอักษรขอมเป็นภาษาบาลี จำนวน 3 ผูก ขนาด
ใบลาน 5x58 ซม. จารผูกละ 24 ใบ หน้าละ 5 บรรทัด ไม่ปรากฏผู้สร้างและ
ปีที่จาร คัมภีร์ฉบับนี้จารด้วยตัวอักษรงามเป็นระเบียบแต่จารเนื่องกันไปไม่เว้น
วรรคตอนเลย

คัมภีร์ทั้ง 3 นี้มีข้อความตรงกัน กล่าวคือ ในตอนต้นกล่าวถึงประวัติของ พระนางพิมพาโดยตลอด และเมื่อถึงคราที่พระนางทราบดีว่าจะนิพพาน จึงเข้าเฝ้า พระพุทธเจ้า เล่าถึงเรื่องราวต่าง ๆ ในอดีตชาติซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์ แล้วทูลขอขมาโทษเป็นเรื่อง ๆ ไป เมื่อพระพุทธองค์ทรงรับการขมาโทษแล้วพระนาง จึงทูลลา นิพพาน

คัมภีร์เรื่องพิมพานิพพานนี้ประกอบด้วยสังเขปนิทานรวมทั้งสิ้นถึง 72 เรื่อง นิทานเหล่านั้นล้วนแต่เป็นเรื่องที่น่าสนใจ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่ไม่เคยแพร่หลายมาก่อน มีหลายเรื่องเป็นเรื่องที่น่ามาจากนิบาตชาดก ซึ่งบางเรื่องก็เป็นที่ยุ้จักกันดี เช่น เรื่อง พระยาคัททันต์ เป็นต้น

จันทกนิพนธ์เป็นนิทานเรื่องที่ 19 ในคัมภีร์พิมพานิพพาน อยู่ในชุดแรก ความว่า

อสิ วฑฐวา อปริมปิ นิทานัน อานรณสี อานหา ฌนุเต ฉพพณณรสีปติ
ภควา ปุพเพปิ ทวเมว กิณนรราชา อสิลา อหุมปิ กิณนรี นาม เทวี
อสิลา ททา หิมวญเต มาเส วนปุปิตี ทิสวา ปุปิติกิพี กิพีสุ
ททา พุทหมทศุตราชา มิคมัสโลเรน รัชช ฉพเพทวา มทาวเน วิจริทา
ททา สโร ราชา มัง ทิสวา ปฏิพทชจิตโต ทุฑวา มม สามิก
มาเรตุกาโม ชนุ อโรเปทวา วิสปีเตน สเรน ทว อูร์ วิชิติตวา
ชีวิตา โวโรเปสิลา ตโต อหุมปิ ทว กาลกตภาวึ ทิสวา อากาเส
ปกุชนุทิตวา ปลายี ททา พุทหมทศุตราชา มัง ปลายนุตี ทิสวา
อนคคัมโน ทุฑวา ทว สมิปโต ปกุกามิา ททาหุมปิ รณโณปิ
คตภาวึ ทิสวา ทว สมิเป อุปสงกมิตวา ทว กเลวริ อาลึงคิตวา
มหาปริเทวี ปริเทวี ททา ทว ปุณณเตเชน สกโก เทวราชา
ฉทวา สคคโต โอคริทวา ทว ชีวิตี อทาสิา ททา สกโก
เทวราชา เทวปิ โอวิทิตวา สกกุฐานเมว คโตตา อถาหุมปิ ทว
ชีวิตี ลภิตวา มหาปริเทวี ปริเทวีทวา ปุนปิ สมุโมทมานา วทมานา
วจนกถิ กเถสิา ฌนุเต ฉพพณณรสีปฏิมณณจิตภควา ปุพเพปิ มมเหตุ
วิชิตภยั ลภสิ อชช เอคั โทส มยหึ ปากฎิ มม อปรินิพุตกาเด
คั สพพิ โทสั ชมถ ฌนุเตสิา

แปลความว่าดังนี้

(พระนางพิมพา) ครั้นกราบทูลดังนั้นแล้ว จึงนำนิทานเรื่องอื่นมากราบทูล
ต่อไปว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าดูเจริญ ในกาลก่อนที่พระองค์โคกกำเนิดเป็น
พระยุงกินนร หมอมัจฉินั้นเป็นกินนร ในกาลนั้นเราทั้งสองแลเห็นคอกไม้บาน
สะพรั่งในหิมวันตประเทศ ก็พากันไปเล่นชมคอกไม้ ครั้นนั้นท้าวพรหมทัตทรง
ละราชสมบัติออกลาเนือ เสด็จท่องเที่ยวไปในป่าใหญ่ ครั้นเมื่อราชานั้นเห็น
หมอมัจฉินก็มีจิตปฏิบัติ พิจารณาจะสังหารสามีของหมอมัจฉิน จึงยกขนขึ้นยิง
พระอุระของพระองค์ควยลูกขนูอาบยาพิษ ทำให้พระองค์สิ้นชีวิต ลำดับนั้น
หมอมัจฉินทราบวาพระองค์สิ้นชีวิตแล้ว จึงรีบหนีไปในอากาศ เมื่อท้าวพรหมทัต
เห็นหมอมัจฉินหนีไปก็เสียพระทัย เสด็จหกลีบไป ครั้นเมื่อหมอมัจฉินเห็นพระราชา
เสด็จหกลีบไปแล้วจึงเข้าไปใกล้พระองค์ สวมกอดพระศพคร่ำครวญปริเทวนาการ
ครั้งนั้นควยเคชบุณญาของพระองค์ ท้าวสักกเทวราชทรงทราบความจึงเสด็จลง
มาจากสวรรค์ประทานชีวิตให้พระองค์ ท้าวสักกเทวราชโคกลาวสั่งสอนเรา
ทั้งสองแล้วจึงเสด็จคืนยังที่อยู่ เมื่อหมอมัจฉินโคกชีวิตของพระองค์คืนมาแล้ว ก็ได้
รองคร่ำครวญแล้วกลับกลาวดอชขึ้นชมยินดี ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าดูทรง
ประคัมภีร์ควยฉัพพรรณรังสี ในกาลก่อนพระองค์ของใคร่ภักย์ถูกยิง เพราะหมอมัจฉิน
เป็นคนเหี้ย โทมนั้นยังปรากฏชัศกแกหมอมัจฉินแม้ในวันนี้ ขอพระองค์จงทรงงูศโทษ
ทั้งมวลนั้นแกหมอมัจฉินในกาลที่หมอมัจฉินยังมีโคปรีนิพพานนี้ควยเดิกระเจ้าชา⁵

เมื่อพิจารณาเนื้อเรื่องดังกล่าวโดยเปรียบเทียบกับจินตนิพนธ์ชาคแล้ว
จะพบว่าตรงกันทุกประการ ซึ่งย่อมแสดงว่า นิทานนิพนธ์ได้นำนิทานเรื่องนี้มาจาก
จินตนิพนธ์ชาคโดยตรง ทั้งนี้เพราะชาคปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ส่วนนิทานนิพนธ์
เป็นคัมภีร์หมวดตำนานซึ่งเป็นเรื่องแต่งขึ้นในชั้นหลัง แต่ในนิทานนิพนธ์ได้มีการ
เปลี่ยนแปลงเหตุการณ์นำเรื่องเป็นว่าพระนางพิมพาทูลขอขมาโทษก่อนนิพนธ์ อันเป็น
ประเด็นที่สอดคล้องกับแกนความคิดใหญ่ของเรื่อง คือโทษแห่งพระนางพิมพา ซึ่งเปรียบ
เสมือนค้ายที่ร่อนนิทานเรื่องต่าง ๆ ในคัมภีร์นี้เข้าด้วยกัน

⁵วิรัตน์ อุนนาทรวรางกูร เจ้าหน้าที่ประจำงานเอกสารโบราณ กองหอสมุด
แห่งชาติ เป็นผู้สอบค้น คัดลอก และแปลข้อความนี้.

เหตุการณ์นำเรื่องของจันทกนิรคำฉันท์ตรงกับในพิมพ์านิทพาน แต่เหตุการณ์รายละเอียดอื่น ๆ ในเนื้อเรื่องตรงกับจันทกนิรชาคก แม้ในเหตุการณ์นำเรื่องที่ต่างจากจันทกนิรชาคกนั้นก็ยิ่งปรากฏว่า ประเด็นเกี่ยวกับโทษผิดของพระนางพิมพ์า ได้หยิบยกมาจากเหตุการณ์ในจันทกนิรชาคก กล่าวคือ ในพิมพ์านิทพานพระนางพิมพ์า กล่าวว่าโทษของพระนางคือการเป็นต้นเหตุให้สวามีต้องถูกยิงเสียชีวิต แต่ในจันทกนิรคำฉันท์ พระนางพิมพ์ากล่าวว่าโทษของพระนางในเหตุการณ์ครั้งนั้นคือ "เป็นหญิงทรลัทธิลา อุ่มชายนิทรานเหื่อเพล่าให้เสระาเสียศรี"⁶ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ปรากฏในจันทกนิรชาคก แต่มิได้ปรากฏในพิมพ์านิทพาน

ฉะนั้นในแง่ที่มาของเรื่องจันทกนิรคำฉันท์อาจกล่าวได้ว่า มีที่มาจากทั้ง 2 แหล่ง คือ จันทกนิรชาคก และพิมพ์านิทพาน โดยที่จันทกนิรชาคกเป็นที่มาค้ำนรายละเอียดของเนื้อเรื่องส่วนใหญ่ และพิมพ์านิทพานเป็นที่มาค้ำนความคิด จันทกนิรคำฉันท์จึงมีเหตุการณ์บางตอน เช่น เหตุการณ์นำเรื่องตรงกับพิมพ์านิทพาน เพราะเหตุการณ์ดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับแก่นเรื่อง เนื่องจากจันทกนิรคำฉันท์มีการตีความจันทกนิรชาคกผิดแยกไปจากเดิม โดยมีความคล้ายคลึงกับความคิดที่ปรากฏในพิมพ์านิทพานและด้วยเหตุที่ความคิดหลักนี้เป็นจุดสำคัญของเรื่อง ผู้แต่งจึงได้ระบุว่าจะแต่งตามพิมพ์านิทพานทั้ง ๆ ที่นำรายละเอียดทั้งหมดของเรื่องมาจากจันทกนิรชาคก

2.3 จุดประสงค์ในการแต่งจันทกนิรคำฉันท์

จันทกนิรคำฉันท์มิได้ระบุจุดประสงค์ในการแต่ง ผู้วิจัยเข้าใจว่าแต่งขึ้นเพื่อใช้สำหรับอ่านเป็นคคิสอนใจ คังความในบาทสุดท้ายของโคลงท้ายบทว่า

"จรร ทกนิรแก้ว ก่อเกื้ออุคทา"⁷

ผู้แต่งได้นำเรื่องจันทกนิรชาคกมาตีความใหม่ตามหลักอุปมาทธรรม เพื่อเน้นความสำคัญอย่างยิ่งของหลักธรรมดังกล่าวในทางพุทธศาสนา โดยได้ชี้ให้เห็น

⁶จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 228.

⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 229.

ถึงการกระทำที่ประกอบด้วยสติ และการกระทำที่ปราศจากสติของตัวละครในเรื่อง ว่าอาจก่อให้เกิดคุณและโทษอย่างไร พร้อมกันนั้นก็เป็นการชี้แนะแนวอย่างความประพฤติของสตรีและสัทธิบุรุษทั่วไป ซึ่งแสดงให้เห็นถึงค่านิยมที่มีพื้นฐานมาจากพุทธธรรม

จุดประสงค์ในการแต่งเรื่องนี้แสดงถึงความคิดสร้างสรรค์ของผู้แต่งในการที่จะหยิบยกหลักธรรมอันทรงคุณค่ามาเสนอ โดยอาศัยวรรณคดีซึ่งประทับใจผู้อ่านจนเป็นที่รู้จักแพร่หลายอยู่แล้ว เช่น จันทกนิพนธ์ราชากร เป็นสื่อก่อให้เกิดความแปลกใหม่ที่มีคุณค่า น่าสนใจ ไม่แพ้วรรณคดีอันเป็นต้นเค้าเดิม และสามารถหลีกเลี่ยงความจำเจซ้ำซ้อน กับส่วนอื่น ๆ ที่มีผู้แต่งไว้แล้วอีกด้วย *

2.4 ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสมัยที่แต่งและผู้แต่งจันทกนิพนธ์

วรรณคดีเรื่องนี้ไม่ปรากฏหลักฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยใดและใครเป็นผู้แต่ง ฉะนั้นในการศึกษาเพื่อหาข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสมัยที่แต่งและผู้แต่งนั้น จึงอาจกระทำได้ก็แต่โดยการพิจารณาจากต้นฉบับจันทกนิพนธ์แล้วนำไปเทียบเคียงกับวรรณคดีเรื่องอื่นที่มีลักษณะบางประการคล้ายกัน โดยที่วรรณคดีเรื่องนั้น ๆ เป็นเรื่องที่สามารถกำหนดยุคสมัยได้

ในการเปรียบเทียบจันทกนิพนธ์กับวรรณคดีเรื่องอื่นเพื่อหาข้อสันนิษฐานดังกล่าว จะได้กระทำเป็น 2 ตอน คือ ตอนแรกจะนำไปเปรียบเทียบกับวรรณคดีบางเรื่อง เพื่อพิสูจน์ว่าจันทกนิพนธ์นี้เป็นส่วนวนเดียวกับส่วนวนที่มีผู้รับรองแล้วว่าเป็นส่วนวนเก่า และตอนที่สองจะได้นำไปเปรียบเทียบกับวรรณคดีบางเรื่องในแง่ของการใช้ถ้อยคำ ส่วนวนและการใช้รูปแบบการประพันธ์และเน้นลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เพื่อสรุปเป็นข้อสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวรรณคดีในยุคเดียวกัน ทั้งนี้อาจแบ่งเป็นหัวข้อให้เห็นได้ชัดเจนได้ดังนี้

* เรื่องจันทกนิพนธ์นี้คงเป็นที่รู้จักแพร่หลายมาช้านาน จึงพบว่าต้นฉบับเรื่องนี้ มีอยู่หลายส่วนวน หลักฐานที่เก่าที่สุดคือ จันทกนิพนธ์หลวง (ลิขิต) ซึ่งระบุว่าแต่งในปี พ.ศ. 2227 นอกจากนั้นยังมีจันทกนิพนธ์ฉบับความเก่าของพระอาทิตย์ (เรียกตามที่ปรากฏหลักฐานในหอสมุดแห่งชาติ) ซึ่งมีลักษณะภาษาใกล้เคียงกัน ทั้งสองเรื่องนี้เป็นส่วนวนเดียวกันแต่ได้มีการดัดแปลงเปลี่ยนแปลงรูปแบบคำประพันธ์ให้ต่างกัน ส่วนเนื้อหา กวีวิธีและความคิดหลักเหมือนกัน ตรงกันกับในจันทกนิพนธ์ราชากรทุกประการ.

2.4.1 การเปรียบเทียบจันทกนิพนธ์ คำฉันท์กับบทละคร ตีกคำบรพธ์
เรื่องจันทกนิพนธ์

2.4.2 การเปรียบเทียบจันทกนิพนธ์ คำฉันท์กับวรรณคดีบางเรื่อง
ซึ่งมีลักษณะบางประการคล้ายกัน

2.4.1 การเปรียบเทียบจันทกนิพนธ์ คำฉันท์กับบทละคร ตีกคำบรพธ์
เรื่องจันทกนิพนธ์ บทละคร ตีกคำบรพธ์ เรื่องจันทกนิพนธ์นี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์
อินทราชัย ได้ทรงพระนิพนธ์ขึ้นในราวปี พ.ศ. 2462 เพื่อใช้เล่นเป็นเรื่องเบิกโรง
สำหรับละครที่จะทรงจัดให้มีขึ้นที่วังเพชรบูรณ์

เมื่อได้ศึกษาพิจารณาต้นฉบับบทละคร ตีกคำบรพธ์ เรื่องนี้แล้วจะพบว่า มี
ถ้อยคำสำนวนตรงกันกับจันทกนิพนธ์ คำฉันท์เป็นส่วนใหญ่ จนทำให้เชื่อได้ว่า สมเด็จพระ
เจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัยทรงพระนิพนธ์บทละคร เรื่องนี้ขึ้นจากเรื่องจันทกนิพนธ์
ต้นฉบับเดิมที่เป็นสำนวนเดียวกันกับสำนวนที่ใช้ในการวิจัยนี้ แม้ว่าจะทรงคัดทอน
แก้ไขเพิ่มเติมบางส่วนเพื่อปรับให้เหมาะสมที่จะใช้ในการแสดงละคร ก็ยังทรงรักษา
เค้าความในตอนเด่น ๆ ของเรื่องเดิมไว้อย่างเคร่งครัด ทำให้สามารถเปรียบเทียบ
ให้เห็นถึงความเหมือนกันได้อย่างชัดเจน ทั้งจะยกตัวอย่างในตอนต่าง ๆ ต่อไปนี้

ก. ตอนที่ท้าวพรหมทัตเห็นนางกนิพนธ์แล้วมีความประสงค์ในศวันาง ท้าว
พรหมทัตรำพึงว่า

แม้ว่าเรื่องอิทธิฤทธิ์
จะเขารวบริศุคระวัคองค์
หรือมาครแม้ว่ามีเคชา
จะเขาโอบอุ้มเขาวมาลัย

เหมือนวาสุกีสมประสงค์
พาพระโคมยงไปบาคาล
เหมือนเทพวิฑูยาใจหาญ
เหาะไปสถานควยยินดี

* บทละคร เรื่องนี้ปัจจุบันมิได้เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายนัก แต่เพลงจาก
บทละคร เรื่องนี้ยังเป็นที่รู้จักและนิยมร้องกันอยู่ได้แก่ เพลงคัมภุณริน.

⁸ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย, บทละคร ตีกคำบรพธ์ (ม.ป.ท.,
2466), หน้า 21.

ซึ่งตอนนีในจินตนิพนธ์ คำฉันท์ว่า

แม่มีเคซา	เหมือนเทพพิทยา	ชรชมมคลี	
จักอุ้มโอบสมร	เหาะรอนจรลี	คืนเข้าปรางศรี	ชมชิตพิศใหม่
แม่เป็นภูกชง	จักรวรวรคองค	แทรกพื้นดินไป	
พิรมย์ชมนาง	ให้สว่างทฤไทย	ไปมีฤทธิไกร	ชัคสนจนจริง ⁹

บทละครคำเนินเรื่องต่อไป โดยให้ต่อมาศกกล่าวว่า

นางมีที่ภิรมย์สมสวาท	ใครจักอาจช่วงชิงพาหนี
เห็นนางไม่ปลงใจเป็นไมตรี	ควรจะล้างชีวิภัสคา
แล้วจึงคอยโลมอองคณงลักษณะ	ก็คงจักสมมาครปรารุณา
ขอพระองค์ทรงผลาญกินรา	ควยกรสิทธิ์ฤทธาไหวอควาย ¹⁰

ส่วนในจินตนิพนธ์ คำฉันท์ ท้าวพรหมทัตรำพึงว่า

นางมีที่สวาทิ	ใครเลยจักอาจ	โลมเล้าเข้าชิง	
นางจักอุบายองค์	ไมจงจิตรประวิง	เป็นนุยกคพญาหญิง	ยากสุกแสนทวี
จำลวงสวามิต	ปลคปลงเปลื้องปลิด	ลับลวงลาญชี	
พิทรแล้วจักโลม	ชมโฉมมารศรี	เหนนารถกินรี	จักจงเส่นหา ¹¹

ข. ตอนที่ท้าวพรหมทัตโต้ตอบกับนางกินรี

ที่ไม่จงจิตรคิคุประหาร	หมายผลาญมฤคาในป่าใหญ่
ศรพลาคถูกสามีนองบัลลีย์	ก็เสียใจที่เป็นเช่นนั้น
ทั้งนี้เพราะเวรที่ทำมา	กินราจึงต้องอาสัญ
เหลือที่จะฟื้นคืนชีวัน	จะโศกาจาบัลย์ไปโยมี ¹²

⁹ จินตนิพนธ์ คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 219.

¹⁰ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย, บทละครศึกคำมรพร, หน้า 22.

¹¹ จินตนิพนธ์ คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 219.

¹² สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย, บทละครศึกคำมรพร, หน้า 24.

ซึ่งตรงกับในจันทกนิทร คำฉันท์ที่ท้าวพรหมหัตถ์ปลอมว่า

แม่อยู่ากรรแสงโศกา	เป็นผลเวรา	พิศคาจิ่งทอุงศรทรง
พี่ไมจุจจิตรจำนง	แกลงราญผลานองค์	นเรศพระปิ่นกิงรา
พี่ไลตามคิคมฤคา	แมลงดูลาศศาสตรา	ประจวบประจบสของค์
ผลกรรมทาวช่ามันคง	คานโทศรทรง	มาตองพระกายวายชนม์ ¹³

ส่วนนางกนิทรก็ไต่คอบเชิงบริภาษว่า

"ท่านหรือคือเจ้านครา	ล้างชีวาสามีข้าเป็นผี
ตั้งสิงทโมนไพรใจกะลี	นรกสุขเมศไม่เกรงภัย" ¹⁴

ในจันทกนิทรคำฉันท์ นางจันทกนิทรก็กล่าวเป็นความตรงกันว่า

"ว่าท้าวผู้เจ้านครา	ทรลักพาลา	ตั้งสิงทโมนใจไพร
ตัวเรารักขร่วมพิศใหม่	บมิคิกเกรงไฟ	นรกจักสุขเกษม" ¹⁵

ท้าวพรหมหัตถ์อ่อนวอนต่อไปว่า

"พี่ฉีกปลั่งพลาศไปในครานี้	สุขบัญญัติพี่จะแก้ไข
ขอองค์จงไค้ให้อภัย	อย่าอาลัยในศพที่สูญชนม์" ¹⁶

ในจันทกนิทรคำฉันท์ก็กล่าวเช่นกันว่า

"โทษพี่ฉีกแล้วณมล	แม้อย่างกังวล	ควยสพอันสูญสาขานร" ¹⁷
-------------------	---------------	----------------------------------

นางกนิทรก็กล่าวบริภาษต่อไปว่า

"ยังจะมาพาที่โลมเล่า	คนเช่นเจ้าเลวยิ่งเครีจฉาน
เรามีไซศาตินหญิงใจพาล	จะหลงคำอ่อนหวานของเจ้านั้น" ¹⁸

¹³จันทกนิทรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 221.

¹⁴สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย, บทละครดึกดำบรรพ์, หน้า 24.

¹⁵จันทกนิทรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 221.

¹⁶สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย, บทละครดึกดำบรรพ์, หน้า 24.

¹⁷จันทกนิทรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 221.

¹⁸สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย, บทละครดึกดำบรรพ์, หน้า 25.

ในจินตนิพนธ์ คำฉันท์ นางจินตนิพนธ์ ก็กล่าวเช่นกันว่า

"ແລງສຣຽງສຸພິສາວີ ແລ້ວຍັງພາທີ ປະໂລມໃຫ້ທ່ອງສ່ງສາຣ
ເຮົາໃຫ້ທຣາສາດີພິງພາລ ເຊີນຊຸມເຄີຍຣານ ໃຫ້ສ່ມດ້ວຍສັກກັກຂລາ"¹⁹

ท้าวพรหมทัตไม่ละความพยายามที่จะอ่อนวอนต่อไป นางจินตนิพนธ์ก็จึงกล่าวตอบไต่ว่า

"ພຣທທັດ. ເຊີນໄປເປັນປີ່ນອນງຄັ້ນັບພັນ ທັ້ງເປັນສຣີປຣາງສຸວຣຣນຣຈນາ
ກິນຣີ. ເມີຍມິງກໍມີມາກມາຍ ຍັງຕະເຄີຍກະຕະກາຍເມາຕັ້ນທາ"²⁰

ซึ่งในตอนี้ในจินตนิพนธ์ คำฉันท์นางจินตนิพนธ์ก็ย้อนให้เช่นกันว่า

."ເມີຍມິງດິງທັນຄັລຢາ ໃຍໄມ່ເສ່ນທາ ມາທ່ອງຈັກລ່ວງກາເມ"²¹

นางจินตนิพนธ์ได้กล่าวศักรอนในที่สุกว่า

"ດິງອາຈນປລິคອາທິคຍຈັນທຣາ ລ່ງມາໃຫ້ໄດ້ກໍໄມ່ທ່ມາຍ
ເປັນສຣີມິໃຫ້ຕ່ອງເປັນສ່ອງຂາຍ ອຍ່າວຸ່ນວາຍຈ່ງສິນໄປກາຣາ"²²

ซึ่งก็ตรงกันกับในจินตนิพนธ์ คำฉันท์ว่า

"ດິງທ່າວເສດຈກ່າວຈັນທຣາ ອີກຄວງສຸຣິຍາ ມາໃຫ້ເຮົາໄມ່ຍິນຕີ
ສູ່ມຸ້ຍຄ້າຍຂ່ອງຄໍສວາມີ ເກີດເປັນສຣີ ມາຈັກໃຫ້ຕ່ອງສ່ອງຂາຍ"²³

ค. ตอนนางจินตนิพนธ์รำพัน

ຍາມຣ່ອນຣ່າເພຍທັດ	ໜາວທຣະວັດກອດໄວ້ໄກລ້
ຝນສາດູຄູທີ່ໄຣ	ກິຍກປິກປ່ອງອິນທຣີຍ
ຍຸ້າມຕ່ອງແສງສຸຣິຍາ	ພຣະກໍພາຈຸຣສີ
ອຸມລ່ງສຣງນທີ່	ໃຫ້ເຢັນຊຸມຂຶ້ນໃນທຣວງ" ²⁴

¹⁹ จินตนิพนธ์ คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 221.

²⁰ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย, บทละครตีกคำบรรพ์, หน้า 25.

²¹ จินตนิพนธ์ คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 222.

²² สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย, บทละครตีกคำบรรพ์, หน้า 26.

²³ จินตนิพนธ์ คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 221.

²⁴ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย, บทละครตีกคำบรรพ์, หน้า 28.

ในจันทกนิทรคำฉันท์ นางจันทกนิทรก็รำพันเช่นเดียวกันว่า

ยามร้อนเคยร่วมนิตรรา	รำเพยวายุพา	พระพายให้ชื่นชูเชย
ยามนำอมฤกษ์ไปรยเปรย	พระกรเกี่ยวเกย	ประทัยไว้แนบนาก็
ยามฝนสาดคองอินทรีย์	กวางปีกปกสี	สนองบ่ให้หนาวฝน
ยามนองคองแสงสุริยน	ทาวอุมองคดกกล	ลงเลนชโลโครนิน ²⁵

ข้อความทั้งหมดที่ยกมาเปรียบเทียบกับนี้ทำให้เห็นได้ว่าวรรณคดีทั้งสองเรื่อง มีความเหมือนกันในแง่คำและความอย่างแทบไม่มีความผิดเพี้ยน จนอาจสรุปได้ว่า คันทนบับอัน เป็นที่มาของบทละครศึกคำบรรพ์เรื่องจันทกนิทรนี่เป็นต้นฉบับสำนวนเดียวกับ จันทกนิทรคำฉันท์สำนวนที่ใช้ในการวิจัยนี้อย่างแน่นอน ซึ่งในส่วนที่เกี่ยวกับคันทนบับ สำหรับบทละครศึกคำบรรพ์เรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง พระราชนิพนธ์ไว้ว่า

จันทกนิทร-ได้มาจากหนังสือเก่าซึ่งเป็นคำฉันท์ คันทนบับที่น้องชายจุฑาธุชใช้นั้นเป็น สมุดกระความขอย หนังสือเขียนกวยหมึก, คัดจากคันทนบับยุคคันทนบับโคไม่ปรากฏ. เรื่อง "จันทกนิทรคำฉันท์" ข้าพเจ้าทราบว่ามีคันทนบับอยู่ที่หอพระสมุทวารวิเชียร, เพราะขุนศรีภักดีราชโศกเคยนำมาอ่านให้ข้าพเจ้าฟัง เวลาตัดพิมพ์²⁶

จากพระราชนิพนธ์ตอนนี้ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ในขณะนั้นน่าจะมีคันทนบับ จันทกนิทรคำฉันท์อยู่มากกว่าหนึ่งฉบับ และคำฉันท์เรื่องนี้ก็คงเคยเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายพอสมควร โดยเฉพาะในด้านความไพเราะ จึงได้มีการนำไปอ่านถวายขณะทรง เสร็จเรื่องใหญ่ ซึ่งปกติจะโปรดเกล้าฯ ให้อ่านถวายเฉพาะพระราชนิพนธ์คำฉันท์ของ พระองค์เท่านั้น²⁷

ประเด็นที่น่าสนใจที่สุดของพระราชนิพนธ์ตอนนี้ก็คือ เรื่องเกี่ยวกับความเป็นมา ของคันทนบับสำหรับบทละครศึกคำบรรพ์เรื่องจันทกนิทร ซึ่งแน่ใจว่าเป็นคันทนบับสำนวนเดียว

²⁵จันทกนิทรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 220.

²⁶สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย, บทละครศึกคำบรรพ์, หน้า (ข).

²⁷จมีนอมรคุณารักษ์, พระกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514), 9 : 153.

กับจันทกนิรคำฉันท์ที่ใช้ในการวิจัยนี้ พระองค์ได้ทรงระบุไว้ชัดเจนว่าคำฉันท์เรื่องนี้ เป็นของเก่าแต่เดิม และกัณณบับสมุคช้อยที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย ทรงใช้นั้นก็ "คัดจากฉบบ์เก่า" อีกทีหนึ่ง ในกรณีนี้อาจใช้เป็นเครื่องพิสูจน์ได้ว่า หนังสือเรื่องนี้คงจะไม่ได้แต่งขึ้นในสมัยใกล้เคียงกับรัชกาลที่ 6 อย่างแน่นอน เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นก็น่าจะเป็นสิ่งที่พระองค์จะทรงสามารถสอบทราบได้ว่าเป็น เรื่องของผู้ใด และ/หรือแต่งในสมัยใดก่อนรัชสมัยของพระองค์ คงไม่ทรงกล่าวแต่ เพียงว่าเป็น "หนังสือเก่า" และ "ฉบบ์เก่า" ดังนี้เป็นแน่

ความเก่าอย่างไม่ปรากฏเงื่อนงำที่มาเช่นนี้ ทำให้คิดว่าน่าจะเป็นหนังสือเก่าที่ตกทอดกันมานานเกินกว่าที่จะทราบประวัติความเป็นมาที่แท้จริงได้ ซึ่งควรจะเก่าเกินสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นขึ้นไปและอาจถึงสมัยอยุธยาก็เป็นได้ ทั้งนี้เพราะ หนังสือฉบับแต่สมัยธนบุรีลงมาไม่มีใครมีปัญหาเชิงประวัติ เนื่องจากส่วนใหญ่จะมี หลักฐานระบุไว้ในหนังสือ เช่น บทละคร เรื่องรามเกียรติ์สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี อธิเนนาคำฉันท์ของหลวงสรวิชิต (หน) เป็นต้น แม้หนังสือที่ไม่ทราบความเป็นมา ก็อาจสอบค้นได้ ค่ายเป็นระยะเวลาไม่ยาวนานนัก เช่น หนังสือเรื่องจดหมายเหตุ ความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสอบค้นจนทราบได้ว่าใครเป็นผู้แต่งและแต่งในสมัยใด ค่ายเหตุผลดังกล่าว ทำให้คิดว่าจันทกนิรคำฉันท์น่าจะเป็นหนังสือที่มีอายุเก่าถึงสมัยอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อนำไปเทียบเคียงกับวรรณคดีอยุธยาบางเรื่องจะพบว่ามีลักษณะบางประการที่คล้ายคลึงกันอย่างน่าสนใจ คงจะกล่าวถึงในตอนต่อไป

2.4.2 การเปรียบเทียบจันทกนิรคำฉันท์กับวรรณคดีบางเรื่อง ที่มีลักษณะบางประการคล้ายคลึงกัน

จากข้อ 2.4.1 ทำให้ได้ข้อสันนิษฐานว่าจันทกนิรคำฉันท์นี้น่าจะเป็น วรรณคดีที่แต่งขึ้นก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ และอายุของวรรณคดีเรื่องนี้อาจเลยขึ้นไปถึง สมัยอยุธยา แต่จะเป็นอยุธยาตอนใดก็ต้องพิจารณาจากภาษาที่ใช้ ภาษาที่ใช้ใน จันทกนิรคำฉันท์ไม่เก่านัก ไม่อาจเทียบได้กับสมุทรโฆษคำฉันท์ เสือโคคำฉันท์ หรือ อนิรุทธคำฉันท์ จันทกนิรคำฉันท์ใช้ภาษาง่าย ไม่มีศัพท์ที่เข้าใจยาก สามารถสื่อ ความหมายได้ชัดเจน ลักษณะนี้น่าจะเทียบได้กับภาษาในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย

เช่น งานของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร และงานของพระมหานาควัดท่าทราย เป็นต้น
แนวเนื้อหาของวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลายซึ่งสรุปจากวรรณคดีเรื่อง
ต่าง ๆ ดังกล่าว จะพบว่า มีทั้งแนวแสดงความศรัทธาต่อศาสนา และแนวพรรณนา
อารมณ์ ซึ่งจับทกนรค่านันท์ที่มีลักษณะของการผสมแนวทั้งสองเข้าด้วยกัน โดยมี
ลักษณะเด่นเป็นวรรณคดีคำสอนทางศาสนา และได้มีการสอดแทรกการแสดงอารมณ์
ความรู้สึกไว้อย่างเหมาะสม

ในตอนนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาเปรียบเทียบจับทกนรค่านันท์กับวรรณคดีสมัย
อยุธยาตอนปลายบางเรื่อง เพื่อพิจารณาว่าค่านันท์เรื่องนี้มีส่วนคล้ายคลึงกับวรรณคดี
นั้น ๆ อย่างไร และน่าจะเป็นวรรณคดีในยุคสมัยเดียวกันหรือไม่ ทั้งนี้โดยอาศัย
แนวคิดที่ว่า "วรรณคดีที่อยู่สมัยเดียวกันโดยทั่วไปจะมีลักษณะบางประการร่วมกันและ
ขึ้นอยู่กับธรรมเนียมนิยมในการแต่งใกล้เคียงกัน"²⁸ ในการศึกษาพิจารณา
เปรียบเทียบดังกล่าวจะศึกษาในแง่การใช้ถ้อยคำสำนวนโวหารที่คาบเกี่ยวกัน และ
การใช้รูปแบบคำประพันธ์และฉันทลักษณ์ ซึ่งลักษณะทั้งสองประการนี้จะสามารถใช้
เป็นหลักฐานซึ่งเกี่ยวข้องกับยุคสมัยได้เพราะ

วรรณคดีมิใช่การแสดงออก (expression) เท่านั้น เป็นการติดต่อ
(communication) ด้วย นอกจากจะต้องใช้ภาษาเดียวกับสังคมแล้ว
ก็ยังคงยอมรับเอารูปแบบกาพย์กลอนและแบบฉบับการประพันธ์ที่นิยมใน
ครั้งนั้น ๆ ด้วย²⁹

ดังนั้นในหัวข้อนี้จะได้นำจับทกนรค่านันท์ไปเปรียบเทียบกับวรรณคดีสมัย
อยุธยาตอนปลายบางเรื่อง ได้แก่ บทเห่กรวญของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร กาพย์ห่อโคลง
ประพาสธารทองแดง พระมาลัยคำหลวง และบุณโฆวาทค่านันท์ โดยแยกพิจารณาเป็น
2 หัวข้อ ดังนี้คือ

²⁸ กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2522), หน้า 49.

²⁹ วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, พิมพ์ครั้งที่ 3.
(พระนคร : กรุงเทพฯการพิมพ์, 2504), หน้า 188.

2.4.2.1 การใช้ถ้อยคำสำนวนโวหาร

2.4.2.2 การใช้รูปแบบการประพันธ์และฉันทลักษณ์

2.4.2.1 การใช้ถ้อยคำสำนวนโวหาร ดังได้กล่าว

แล้วว่าจินตนิพนธ์คำฉันท์มีลักษณะการใช้ภาษาคลายกัณฑ์วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย และเมื่อนำคำฉันท์เรื่องนี้ไปเปรียบเทียบกับวรรณคดีในกลุ่มดังกล่าว ก็พบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกันมากในแง่การใช้ถ้อยคำสำนวนโวหาร และบางแห่งก็มีความคาบเกี่ยวกันอย่างน่าสนใจดังนี้

2.4.2.1.1 จินตนิพนธ์คำฉันท์กับบทเห่ครวญ

ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร บทเห่ครวญของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรซึ่งแสดงความรู้สึกอ่อนหวานของบุรุษที่มีต่อสตรีผู้เป็นที่รักไว้อย่างน่าประทับใจนั้น ปรากฏว่ามีเนื้อความตอนหนึ่งพรรณนาไว้ว่า

"ฝนตกยกปีกป้อง ฟ້าร้องต้องเอาตนงำ"³⁰

ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับที่ในจินตนิพนธ์คำฉันท์ตอนที่นางจินตนิพนธ์ครวญถึงคุณความดีของพระจันทกนิษฐาว่า

"ยามฝนสาดต้องอินทรีย กางปีกปกสี สมองบ่ให้หนาวฝน"³¹

จากคำประพันธ์ทั้งสองบทที่ยกมา ในจินตนิพนธ์คำฉันท์ได้กล่าวถึงการกระทำของพระจันทกนิษฐา คือกางปีกกันฝน อย่างมีความสมจริงและเป็นไปได้ตามวิสัยของกนิษฐส่วนในบทเห่ครวญของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรนั้นกล่าวในเชิงเปรียบเทียบ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าผู้แต่งได้แนวคิดมาจากบทเห่ครวญเรื่องกาที (อันเป็นงานนิพนธ์ของกวีคนเดียวกัน) จากภาพพจน์ของพญาครุฑกับนางกาที ข้อความพรรณนาดังกล่าวมีลักษณะที่น่าสนใจเนื่องจากความเปรียบอันใดที่เกี่ยวกับนกเท่าที่พบโดยทั่วไปมักใช้ในแง่ความสัมพันธ์หรือความรู้สึก

³⁰เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร, พระประวัติและพระนิพนธ์บทร้อยกรอง, พิมพ์ครั้งที่ 4. (กรุงเทพมหานคร : ศิลปวัฒนธรรม, 2513), หน้า 43.

³¹จินตนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 220.

"..... รักใคร่ เป็นบุตรสุจริต
พิกพุ่มอุมชรมชิต"³⁵

คำว่า พุ่มพิก หรือ พิกพุ่ม นั้นน่าจะมีที่มาจากกรกระทำของนก คือ พิก ซึ่งเป็นการที่นกทำไข่ให้อบอุ่นเพื่อให้เป็นตัว เช่นเดียวกับการที่มนุษย์เลี้ยงดูให้ความรัก ความอบอุ่นแก่ลูกเพื่อให้ลูกเจริญเติบโต

เท่าที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดจะเห็นว่าความเปรียบเกี่ยวกับนกในทำนองของการปกป้องดูแล มักจะใช้กับความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ลูก ไม่ค่อยจะใช้กับความสัมพันธ์ระหว่างคู่รัก ฉะนั้นการที่กวีเปรียบเทียบเป็นนกกางปีกปกป้องกันฝนในนางที่รัก จึงเป็นความเปรียบที่มีลักษณะน่าสนใจ และไปพ้องกับกรกระทำของพระจันทกนิทรในจันทกนิทรคำฉันท์ ความพ้องดังกล่าวนี้ถ้ามิใช่เหตุที่เนื่องมาจากว่าตัวเอกเป็นนกเหมือนกันก็น่าจะเป็นเครื่องแสดงให้เห็นความสัมพันธ์อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในแง่สมัยที่ต่าง ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าบทเหศวรฉวนและจันทกนิทรคำฉันท์เป็นผลงานในยุคเดียวกัน อนึ่งบทเหศวรฉวนนี้สกุลปราโมชอ้างว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 2³⁶ ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้น ก็ย่อมเป็นไปได้อีกเช่นกันว่าบทเหศวรฉวนนี้ได้รับอิทธิพลจากจันทกนิทรคำฉันท์ อันเป็นวรรณคดีที่มีอายุเก่ากว่าและเป็นที่รู้จักแพร่หลายมาแล้ว ซึ่งไม่ค้านกับข้อสันนิษฐานที่ว่าจันทกนิทรคำฉันท์เป็นวรรณคดีที่มีอายุในราวสมัยอยุธยาตอนปลาย

2.4.2.1.2 จันทกนิทรคำฉันท์กับกาพย์ห่อโคลง

ประพาสธารทองแดง กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดงของเจ้าฟ้าบรมขนิเบศรมีลักษณะที่น่าสนใจประการหนึ่งคือ มีบทชมสัตว์ที่แตกต่างไปจากบทชมสัตว์ตามธรรมเนียมนิยมเดิมที่มักมีการนำชื่อสัตว์มาเรียงกันเพื่อเล่นคำเล่นความ หรือเล่นเสียงสัมผัส เช่น

³⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาการ, 2525), หน้า 77.

³⁶ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, โครงการคุณในตู้ (พระนคร : โรงพิมพ์ชัยฤทธิ์, 2514), หน้า 29.

สันโสดกณาสาร
ไกรสรมาแกมสุ-
ในจอมศิรีมี
เห็นทางประหลาด
ของทองอันทองทอง
เยื้องของมาชายชม

และสกุ๋ยสารพ
กรเคลื่อนก็รามกราน
จมวีอันนุงคราญ
-พชุทรสายดม
ชรณิศระสม
สมเค็จทาวเสด็จคลาย³⁷

บทชมสัตว์ในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดงมีลักษณะเป็นการชมตามสภาพเป็นจริง และกล่าวถึงวิสัยตามธรรมชาติของสัตว์ชนิดนั้น ๆ กว๋ย (ซึ่งลักษณะนี้ยังพบในวรรณคดีอยุธยาตอนปลายเรื่องอื่นอีกเช่น บุษโผนวาทคำฉันท์) จันทกินนรคำฉันท์ก็มีลักษณะวิธีการชมสัตว์คล้ายกับในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง และบางแห่งยังกล่าวถึงสัตว์ชนิดเดียวกันโดยมีพฤติกรรมเกี่ยวข้องกับสิ่งเดียวกันกว๋ย เช่น

"หมีมุงชะเม่นพั้ง กระชากพั้งให้ตกกิน"³⁸

ในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดงว่า

"มีหมี่พืคำชลับ ขึ้นไม้ต้นจับไวถึง
เรี่ยวแรงแข่งขังชิง กัดโพรงไม้ไค้ฝังกิน"³⁹

ตามปกติแล้วหมีมักไม่ปรากฏในบทชมสัตว์ของวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ การกล่าวถึงหมี่โดยเฉพาะเรื่องหมี่กับผึ้งนี้ จากการศึกษาวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ที่รู้จักกันแพร่หลายปรากฏว่าพ้องกันอยู่แต่ในสองเรื่องนี้เท่านั้น

นอกจากนี้แล้วยังมีการกล่าวถึงสัตว์บางชนิดที่ไม่ปรากฏในบทชมสัตว์เรื่องอื่นเหมือนกัน และปัจจุบันสัตว์ชนิดนี้ก็ไม่ใช่ที่รู้จักกันทั่วไป เช่น เสือกระท่ายคังที่ว่า

³⁷ สมุทโฆษคำฉันท์, พิมพ์ครั้งที่ 9. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2521), หน้า 50.

³⁸ จันทกินนรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 218.

³⁹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร, พระประวัติและพระนิพนธ์ทวยากรอง, หน้า 110.

"เลือกกระต่ายลายเขียนซีก
อยู่ป่าข้างแม่น้ำ หัวกระจิกนึกว่าแมว
ชมกระต่ายแล้วแจ้งความ"⁴⁰

ในจินตนิพนธ์คำฉันท์ก็กล่าวถึงว่า

"กระต่ายก็โฉนโฉน ก็คือเหนให้ลมหายใจ"⁴¹

กระต่ายในที่นี้จะเป็นคำคัดคอกจากคำเดิมว่า เลือกกระต่าย เพราะ
กระต่ายเป็นสัตว์กินหญ้า ไม่ดุร้าย ย่อมไม่อาจมีพฤติกรรมดั่งกล่าวได้

บทชมสัตว์ในจินตนิพนธ์คำฉันท์มีขนาดความยาวกะทัดรัด ฉะนั้นการเลือก
สัตว์ชนิดใดมากล่าวย่อมเป็นสิ่งมีความหมาย เช่น เป็นสัตว์ที่ผู้แต่งมีความประทับใจ
มากกว่าชนิดอื่นเพราะเคยรู้จัก หรือเคยอ่านพบในงานประพันธ์ของผู้ใดผู้หนึ่ง การ
เลือกสัตว์บางชนิดมากล่าวพ้องกัน และทำปฏิกิริยาเดียวกันอันแสดงให้เห็นถึงความนิยม
หรือความประทับใจในลักษณะเดียวกันดังกล่าว ควรนับเป็นข้อสังเกตประการหนึ่ง
เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีทั้งสองเรื่องในแง่สมัยที่แต่ง ว่าอาจจะเป็น
วรรณคดีในยุคเดียวกัน จึงได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลที่มีต่อกันได้อย่างชัดเจนยิ่ง

2.4.2.1.3 จินตนิพนธ์คำฉันท์กับพระมาลัย

คำหลวง พระมาลัยคำหลวงนี้ตามประวัติว่าแต่งในราว พ.ศ. 2280 เป็นวรรณคดี
คำหลวงที่แต่งด้วยคำที่เข้าใจง่าย และมีการใช้คำบางคำเหมือนหรือคล้ายคลึงกับ
จินตนิพนธ์คำฉันท์อีกด้วยโดยคำที่ปรากฏเห็นชัดที่สุดได้แก่

คำว่า "วชิรณี"

คำนี้มาจากคำว่า วชิระ ซึ่งแปลว่า สายฟ้า เพชร อาวุธพระอินทร์⁴²
แต่ในพระมาลัยคำหลวงใช้หมายถึง พระอินทร์ ดังในข้อความว่า

⁴⁰ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร, พระประวัติและพระนิพนธ์ท้าวสุทนต์, หน้า 115.

⁴¹ จินตนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 218.

⁴² พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, พิมพ์ครั้งที่ 2.

(กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, 2526), หน้า 730.

"เถโร อาท พระมาลัยทัศนาลังการโพนิดักว เห็นเป็นมัทศวรรษ
จึงถามวชิรวิญญานา นันตาคือพระเมตไตรย"⁴³

และ

"วันหนึ่งเชอจรัลจรคลา ยังนครวชิรวิญ โกลัเวชยันตปราสาท"⁴⁴

การใช้คำรูปนี้และความหมายนี้ไม่เคยมีปรากฏในวรรณคดีอื่นเลย แต่พบ
ในจินตนิพนธ์คำฉันท์ โดยมีใช้อยู่ 2 แห่ง คือ

"ตรัสแล้วจอมเทวเวไซ รังสิทธิชโล ก้วยเกษมเคจวชิรวิญ"⁴⁵

และ

"ทรงสักขณทวคิงษาพรร เจกโณมชิววิญ รงงสฤทธิประเสรอรุสุนทรา"⁴⁶

คำว่า วชิรวิญ มาจาก วชิรวิญ โดยการนำ ช ไปเป็นเสียงตัวสะกด
ของพยางค์หน้า แล้วยืมเสียงพยางค์กลางจาก อี เป็น อี ส่วนคำว่า ชิววิญ สักมา
จากคำว่า วชิรวิญ หรือ วชิรวิญ นั่นเอง

พระมาลัยคำหลวงใช้คำว่า วชิรวิญ ในรูปที่คล้ายคำแผลง และหมายถึง
พระอินทร์ เท่านั้น จินตนิพนธ์คำฉันท์ที่ใช้คำนี้ในลักษณะและความหมายเดียวกัน
แต่คำคำนี้ในจินตนิพนธ์คำฉันท์มีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงแตกต่างจากพระมาลัยคำหลวง
กล่าวคือ มีการแปลงเสียงของคำเป็น วชิรวิญ บ้าง หรือมีการสัดพยางค์ลงเหลือ
เพียง 2 พยางค์เป็น ชิววิญ บ้าง แสดงว่าน่าจะเป็นกระบวนการขั้นที่สองที่เกิดขึ้น
หลังจากที่กระบวนการสร้างและปรากฏของคำแรกเป็นที่ประจักษ์หรือยอมรับกันแล้ว
และถ้าเป็นเช่นนั้นจริงก็อาจกล่าวได้ว่า จินตนิพนธ์คำฉันท์นี้แต่งขึ้นหลังพระมาลัย
คำหลวง แต่ไม่ว่าเรื่องใดจะแต่งขึ้นก่อนกันก็ตาม จากหลักฐานการใช้คำดังกล่าว

⁴³ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร, พระประวัติและพระนิพนธ์ทร้อยกรอง, หน้า 262.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 291.

⁴⁵ จินตนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 224.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 214.

ที่ปรากฏเฉพาะในวรรณคดีสองเรื่องนี้เท่านั้น ทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่าวรรณคดีทั้งสองน่าจะเป็นผลงานในยุคเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน โดยเป็นไปได้ว่า จันทกนิทรคำฉันท์อาจได้รับอิทธิพลจากพระมาลัยคำหลวง

คำว่า บทโมกข์, บัถโมกข์

คำว่า โมกข์ เป็นคำภาษาบาลี แปลว่า ความหลุดพ้น นิพพาน (สันสกฤตใช้ว่า โมกษ)⁴⁷ ในพระมาลัยคำหลวง มีคำว่า บทโมกข์ และบัถโมกข์ มีความหมายเกี่ยวกับ โมกข์ ดังนี้

"อันนำสัตว์สงสารโลก สู่อุบทโมกข์ เกษมสุข นฤทุกข์แท้มีเทวน"⁴⁸

และ

"เป็นชายมารช้องชัค ครอบงำสัตว์วรัคริง บให้สัตว์ถึงบัถโมกข์"⁴⁹

คำว่า บทโมกข์ นี้ มีปรากฏในวรรณคดีอยุธยาเรื่องอื่น ๆ ค่อนข้างเหมือนกัน ดังที่จินตคามณียกมาว่า

"ขจรสำคัญอิษฏุศุภณล สุขเสวยทิพยคณ บทโมกข์นฤพาน"⁵⁰

และคำว่า บัถโมกข์ ก็มีปรากฏในมหาชาติคำหลวง กับทศกัณฐกบรพ ว่า

"สหพณณคิ บิยิ มยหิ แต่ทว่ารักพระโพธิญาณ ยกออกเขาวโยค อันจะได้บัถโมกข์นฤพาน นั้นแล ฯ"⁵¹

⁴⁷ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, หน้า 644.

⁴⁸ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร, พระประวัติและพระนิพนธ์หรือทรง, หน้า 241.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 284.

⁵⁰ พระโหราธิบดี, จินตคามณี, พิมพ์ครั้งที่ 6. (พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาการ, 2514), หน้า 76.

⁵¹ มหาชาติคำหลวง, หน้า 273.

คำว่า บทโมกข์ และ บัณฑิตโมกข์ นี้ นอกจากที่พบในวรรณคดีสมัยอยุธยาแล้ว ก็ไม่ค่อยพบในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์อีก คำว่า บัณฑิตโมกข์ นี้ในจินตนิพนธ์คำฉันท์ ไขว่หา บัณฑิตโมกข์ หรือ บัณฑิตโมกข์กัน ทั้งที่ว่า

"ข้าจักกราบบาทมุลิกา สู่บัณฑิต โมกข์ในวันสุริยา"⁵²

คำว่า บทโมกข์ นี้คงเป็นคำที่ใช้กันมาแต่เดิมในสมัยอยุธยา ดังเช่นที่ปรากฏหลักฐานดังกล่าว ต่อมาได้มีการแปลงเสียงคำนี้เป็น บัณฑิตโมกข์ และพระมาลัยคำหลวง ก็ใช้คำทั้งสองนั้น การแปลงคำนี้ถึงขั้นเป็น บัณฑิตโมกข์ ดังที่ปรากฏในจินตนิพนธ์คำฉันท์นั้น น่าจะเป็นขั้นท้ายสุด ฉะนั้นถ้าจินตนิพนธ์เป็นวรรณคดีอยุธยาจริงก็คงเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่นเดียวกับพระมาลัยคำหลวง แต่อาจแต่งขึ้นภายหลังพระมาลัยคำหลวง โดยสังเกตจากลักษณะการใช้คำดังกล่าวมาแล้ว

2.4.2.1.4 จินตนิพนธ์คำฉันท์กับบทบุนโหวาท

คำฉันท์ บุนโหวาทคำฉันท์ เป็นวรรณคดีคำฉันท์สมัยอยุธยาตอนปลายเพียงเล่มเดียวที่เป็นที่รู้จักกันอยู่ในปัจจุบันนี้ สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในราว พ.ศ. 2294-2301⁵³ ในกระบวนวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลายทั้งหมด จินตนิพนธ์คำฉันท์มีความคล้ายคลึงกับ บุนโหวาทคำฉันท์มากที่สุด ซึ่งในที่นี้จะกล่าวถึงเรื่องการใช้ถ้อยคำ ส่วนนวนโวหารที่มีความคาบเกี่ยวกัน โดยอาจพิจารณาได้ดังนี้

คำและความในบทไหว้ครู

บทไหว้ครูของทั้งสองเรื่องมีคำว่า หนึ่งข้า นำนบท ซึ่งลักษณะนี้ไม่ปรากฏพบในวรรณคดีเรื่องอื่น เช่น

หนึ่งข้าก็ยกกร ประนม	พระเนาวโลกุครุธรรม์
พระปรีดียี่สิบชุกร	คัมภีรภาพสาทร
หนึ่งข้าก็ยกกร ประนม	อัมรุสงฆสังวร
เป็นที่พำนักนิตินิสร	สัตวโลกยชาตรี

⁵² จินตนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 214.

⁵³ พระมหานาค, บุนโหวาทคำฉันท์ (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดคิวิพร, 2503), หน้า 12.

หนึ่งข้ากับพระสวยม
เสด็จทรงอุศุภาหมี

ภูเขศโมลี
ฤทธิรุมมัทมา⁵⁴

จันทกนรค่านันท์มีการใช้คำว่า หนึ่งข้า นำบทเหมือนกัน แม้จะไม่สม่ำเสมอ
ทุกบทเหมือนในบทรุฉิวาทค่านันท์ก็ตาม เช่น

หนึ่งข้าค่านับพระวรวง
รักษมุตตรีสุคประคจชี่

บิคุเรศชนนี
วิตรเสียงประโลมขวัญ

อีกคุณบรมชิตโย
ศรีมาทีไชยมไถวัล

อิสเรศค่างคันท
บริรักษพระศาสนา

หนึ่งข้าก็ทำอัญชยม
อีกองค์คือพระอนุสา

คุรุกรรมวาจา
วนเศกทีเนกษกรม⁵⁵

ในบทไหว้ครุนี้ บทรุฉิวาทค่านันท์ไหว้พระไตรรัตน์ พระเป็นเจ้าทั้ง 3
ทวยเทพ และพระมหากษัตริย์ ส่วนจันทกนรค่านันท์ไหว้พระไตรรัตน์ พ่อแม่
พระมหากษัตริย์ ครูอาจารย์และทวยเทพ เทพที่ไหว้ตรงกัน คือ พระอาทิตย์กับ
พระจันทร์ ซึ่งไม่มีกล่าวถึงไว้ในบทไหว้ครุเรื่องใด ดังที่ว่า

"หนึ่งข้ากับสหัสแสง ศศิสองทิศาคร"⁵⁶

ในจันทกนรค่านันท์ว่า

"ไหว้คุณชโลมโหรนพ ธรนีอักษิณ
รวศศิธรบรม บริรักษซึ่งโลกา"⁵⁷

หลังจากที่กล่าวไหว้ครุแล้ว ส่วนที่ 2 คือ การอธิษฐานขอพร ทั้งสองเรื่อง
มีส่วนนี้เหมือนกัน และมีการกล่าวขอพรตรงกันด้วย คือ ในบทรุฉิวาทค่านันท์ว่า

⁵⁴ พระมหานาค, บทรุฉิวาทค่านันท์, หน้า 17-18.

⁵⁵ จันทกนรค่านันท์, ภาคผนวก, หน้า 213.

⁵⁶ พระมหานาค, บทรุฉิวาทค่านันท์, หน้า 18.

⁵⁷ จันทกนรค่านันท์, ภาคผนวก, หน้า 213.

"ขอจงนฤทุกข์และนฤโศก
 สรรพสรรพโทษและจัญไร
 ในจันทกีนร คำฉันท์กล่าววว่า
 นฤโรคนฤภัย
 จงนิราศโภยพาล"⁵⁸

"ขอโทษิเบศร์บรมบิค
 โรคันมหันตคัษกร
 ทุกขเภทภัยันคร
 อุปศกอย่าพิงพาล"⁵⁹

จะเห็นได้ว่าทั้งสองเรื่องมีคำอธิบายตรงกันในเรื่องสวัสดิภาพ และ
 สุขภาพ ขอให้พ้นจากทุกข์โศกโรคภัยเหมือนกัน และไม่ได้ตั้งความปรารถนา
 อย่างอื่น ส่วนเรื่องการใช้ถ้อยคำก็คล้ายกัน คำอธิบายขอพรลักษณะดังกล่าว
 ยังปรากฏในตอนท้ายเรื่องอีกครั้งเหมือนกัน และข้อความเดิมเหมือนกันทั้งสอง
 เรื่องอีกด้วย โดยบุนโหวาทคำฉันท์กล่าววว่า

.....
นฤทุกขนิรา	นฤโรคนฤโภย
วร เคชสวัสดิ	ศุกสุนทรโร
คลอวาทมจงไฟ	บุลภาคยนิรันต" ⁶⁰

และในจันทกีนร คำฉันท์กล่าววว่า
 "จบเสร์จลินฉบบิโบริา ขอสวัสดิสุชา แก่ช่าผู้แต่งอักษร
 ศรี ๆ บริสุททธิดาพอร โรคันอันร้อน อย่าไค้มาเป็ยพิทา"⁶¹

⁵⁸ พระมหานาค, บุนโหวาทคำฉันท์, หน้า 18.

⁵⁹ จันทกีนรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 214.

⁶⁰ พระมหานาค, บุนโหวาทคำฉันท์, หน้า 54.

⁶¹ จันทกีนรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 228.

นอกจากนี้ในตอนสุดท้ายของบทไหว้ครูของทั้งสองเรื่องซึ่งเป็นการกล่าวเกริ่นก่อนเปิดเรื่อง ยังปรากฏว่ามีการใช้คำและความเสียนกันโดยตลอดด้วย คือ

"จ๊กกล่าวนิพนธ์ประพุดฉินัน	ทแต่ทามอนุมาน
แสดงโดยอศินุค่านาน	มุนโหวาทสุครา" ⁶²

ในจินตกนิทรคำฉินันที่ว่า

"ขอกกล่าวนิพนธ์ประพุดทฉินันท	ทแต่ทามอนุมาน
แสดงโดยอศินิทาน	กนิรชาติกันทัง" ⁶³

บทไหว้ครูที่พ้องกันในแง่การใช้ถ้อยคำส่วนนวนโวหารของทั้งสองเรื่องนี้เป็นสิ่งที่น่าสังเกตเป็นอย่างยิ่ง เพราะยากที่วรรณคดีสองเรื่องจะมีความพ้องตรงกันมากถึงเพียงนี้ ทั้งนี้ย่อมแสดงว่ามีการรับอิทธิพลจากกัน และไม่ว่าเรื่องใดจะเสียนแบบเรื่องใดก็ตาม ความพ้องกันดังกล่าวย่อมชี้ให้เห็นว่าเรื่องทั้งสองน่าจะมีความสัมพันธ์กันในแง่ยุคสมัย และอาจจะเป็นในแง่ผู้แต่งด้วย

คำที่สร้างจากแนวนิยมเดียวกัน

ในวรรณคดีทั้งสองเรื่องมีการสร้างคำคำหนึ่งขึ้นมาในลักษณะวิธีการเดียวกัน และมีความหมายเหมือนกัน ทั้งนี้โดยได้ใช้ลักษณะของภาษาบาลีเป็นแบบอย่าง เนื่องจากภาษาบาลีมีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง เพราะเป็นภาษาที่ใช้ในการเขียนคัมภีร์ต่าง ๆ ผู้อ่านผู้ฟังแม้เป็นชาวบ้านก็มักจะมีความเข้าใจและมีนิยประหวัดว่าภาษานี้มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของพุทธศาสนา กวีเองแม้จะแต่งคำประพันธ์โดยใช้ภาษาอื่น ๆ เช่น ลันสกฤต เขมร ประปนอยู่บ้างแล้วก็ดี ในบางครั้งก็แต่งเรื่องเกี่ยวกับศาสนาก็อาจใช้กลวิธีเน้นลักษณะคัมภีร์พุทธศาสนาให้ปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้น โดยการสร้างคำให้ฟังดูมีสำเนียงคล้ายภาษาบาลี แม้ว่าจะไม่ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ของภาษาบาลีก็ตาม เช่น

"ขอลถวายประนมมณฑปประชุม	ชวลิตสุเบญจางค์" ⁶⁴
-------------------------	--------------------------------

⁶² พระมหานาค, มุนโหวาทคำฉินัน, หน้า 18.

⁶³ จินตกนิทรคำฉินัน, ภาคผนวก, หน้า 214.

⁶⁴ พระมหานาค, มุนโหวาทคำฉินัน, หน้า 17.

คำว่า ขวลิต นี้มิได้แปลตามรูปศัพท์ภาษาเดิมว่า ลูกโซติช่วงแล้ว หากเป็นคำที่กวีสร้างขึ้นจากคำว่า ชุติ ซึ่งพัฒนามาจากคำว่า อัญชุตี แปลว่า ไหว้ แล้วเพี้ยนเป็น อัญชุตี เมื่อสัทเหลือเพียง ชุติ แล้วก็แผลง อุ เป็น ว แล้วจึงสะกดด้วย ท เหมือนกับว่าเป็นการลง ท บัจริยในภาษาวาดี

ในจันทกนิพนธ์คำฉันท์ที่ปรากฏค่าในลักษณะนี้เช่นกัน คือ

"กัมเกษภวันกรประนม สุปะคิมชะลิตะวา"⁶⁵

คำว่า ชลิตวา เป็นคำที่พัฒนามาจาก อัญชุตี เหมือนกัน แต่นำมาลง ทวา ข้างท้ายให้มีสำเนียงคล้ายภาษาวาดี ซึ่งเป็นกลวิธีการสร้างคำแบบเดียวกับที่พบในมุนโฆวาทคำฉันท์นั่นเอง

การสร้างคำคำเดียวกัน ด้วยวิธีการเดียวกัน และให้มีความหมายเดียวกัน โดยที่วิธีการสร้างคำนั้นไม่ถูกต้องตามหลักเกณฑ์และความหมายของคำที่สร้างขึ้นก็ไม่ตรงกับ ความหมายของรูปศัพท์เดิมดังที่ปรากฏในวรรณคดีทั้งสอง ทำให้เป็นที่น่าสังเกตว่าวรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้ น่าจะมีความสัมพันธ์กันอย่างน้อยอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในแง่สมัยที่แต่งหรือผู้แต่ง โดยคำที่ปรากฏในลักษณะดังกล่าวอาจเกิดจากความนิยมในยุคสมัยหรือความเคยชินของผู้แต่งคนเดียวกัน หรือผู้แต่งเป็นศิษย์อาจารย์กัน

คำที่มีความถี่สูงที่ปรากฏในเรื่อง

ในจันทกนิพนธ์คำฉันท์และมุนโฆวาทคำฉันท์ มีคำหนึ่งที่ผู้แต่งใช้บ่อยจนเป็นที่น่าสังเกตคือคำว่า เจษฎา ดังปรากฏในมุนโฆวาทคำฉันท์ว่า

"จึงเหยียบขรรษาหมัน ยังยอกศิขรี สุพรรณพรายเจษฎา"⁶⁶

"ประเหลไพชยันตร์คัน พิมานอินทรเจษฎา"⁶⁷

"โศลิ่งกิเลนทอศวาน สกุณพัทกรเจษฎา"⁶⁸

⁶⁵จันทกนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 213.

⁶⁶พระมหานาค, มุนโฆวาทคำฉันท์, หน้า 21.

⁶⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

⁶⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

และในจันทกนิรคำฉันท์ว่า

"พระนางอภิวาทรำพร ชักเรื่องพระจันท กนิเรศเจษฎา"⁶⁹

"ใหญ่กว่าคณาสาร สุรศักดิ์เจษฎา"⁷⁰

"จักเชิญสมรแม่เมืองไป เปนปิ่นปกไธ ฤวลนิเวศเจษฎา"⁷¹

คำว่า เจษฎา นี้ ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน มีความหมาย 2 ความหมายคือ ความหมายที่ 1 หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ที่สุด ความหมายที่ 2 หมายถึง การเคลื่อนไหววรัวระ การเคลื่อนไหวมือและเท้า ทาร่า การประพศติ การตั้งใจทำศัวย่างข้อความที่มีคำใช้ความหมายท้ายนี้พบในสมุทโฆษคำฉันท์ ว่า ภูบาลทุกทวีปก็มาก้วยเจษฎา⁷²

จันทกนิรคำฉันท์และมุนโฆวาทคำฉันท์ใช้คำว่า เจษฎา ตามความหมายที่ 1 โดยในมุนโฆวาทคำฉันท์ที่ใช้และความหมายของคำนี้กว้างออกเล็กน้อย คือ นอกจากใช้กับคน หมายถึงผู้เป็นใหญ่ที่สุดแล้ว ยังใช้กับวัตถุ หมายถึงสิ่งที่ดีที่สุด งามที่สุด หรือเป็นเลิศที่สุดอีกด้วย

คำว่า เจษฎา นี้ยังพบในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลายเรื่องอื่น เช่น พระมาลัยคำหลวง และพบในวรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี เช่น บทละครเรื่องรามเกียรติ์ของพระเจ้ากรุงธนบุรี และอิเหนาคำฉันท์ โดยใช้ความหมายเดียวกันกับในมุนโฆวาทคำฉันท์และจันทกนิรคำฉันท์

ข้อน่าสังเกตในเรื่องความหมายของคำนี้ก็คือ ในสมัยอยุธยาตอนปลายคำนี้มีความหมายเดียวคือความหมายแรกเท่านั้น แต่ในสมัยที่แต่งสมุทโฆษคำฉันท์ (ราวอยุธยาตอนต้นหรือตอนกลาง) คำนี้อาจใช้ในความหมายที่ 2 ก็ได้ ส่วนใน

⁶⁹จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 214.

⁷⁰เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 217.

⁷¹เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 221.

⁷²พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, หน้า 236.

เรื่องตำแหน่งของคำ จะพบได้ว่าคำว่า เจษฏา นี้จะอยู่ในตำแหน่งท้ายวรรคเสมอ วรรคคือสมัยอยุธยาตอนปลายและสมัยธนบุรีจะใช้คำนี้เป็นคำวิเศษณ์ต่อท้ายขยายความ เช่น

"พระเดลิงดวลย์ทิพยมาศ วิมานราชเจษฏา"⁷³

"สี่รตยศยั้งเจษฏา สุนทรคังเทวเจคณาย"⁷⁴

"แก้มเต็มเฉลิมเขียน บริรักษ์เจษฏา"⁷⁵

ซึ่งลักษณะดังกล่าวตรงกับที่ปรากฏในจันทกนิรคำฉันท์ด้วย

คำว่า เจษฏา ซึ่งเป็นคำที่นิยมใช้มากในวรรคคือสมัยอยุธยาตอนปลาย และสมัยธนบุรีในความหมายและตำแหน่งเดียวกันดังกล่าวนี้ น่าจะเป็นคำหนึ่งที่สามารถใช้กำหนดอายุของวรรคคือได้ และถ้าเป็นเช่นนั้นก็อาจกล่าวได้ว่าจันทกนิรคำฉันท์ควรจะมีอายุในราวสมัยอยุธยาตอนปลายหรือใกล้เคียงกันนั้น แต่ไม่น่าจะถึงสมัยรัตนโกสินทร์

คำยติภังค์

คำ ยติภังค์ ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 กล่าวถึงความหมายไว้ว่า "เป็นโทษของฉันทอย่างหนึ่ง คือ คำไม่หมดตรงที่กำหนดไว้ตามข้อบังคับ แต่เลยไปวรรคหลัง"⁷⁶ จันทกนิรคำฉันท์และมุลโฉวาคำฉันท์มีลักษณะคล้ายกันอีกประการหนึ่ง คือมีการใช้ยติภังค์มากจนเป็นที่สังเกตได้ เช่น ในมุลโฉวาคำฉันท์ว่า

⁷³เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร, พระประวัติและพระนิพนธ์ท้อยกรอง, หน้า 228.

⁷⁴สมเด็จพระเจ้าตากสิน, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 39.

⁷⁵เจ้าพระยาพระคลัง (หน), วรรคคือเจ้าพระยาพระคลัง (หน) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2516), หน้า 247.

⁷⁶พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, หน้า 651.

"ปางสมเด็จพุฒาจารย์ ทรงบุษบกยูง- รยากรยังห้องท้าวผจง"⁷⁷

"แล้วไปรศพระสังข์พันชกา- บศลุถึงอา- รียมารคควาไลย"⁷⁸

"สายหุคประยงค์แย้ม ยี่สุนัฒมสุกรมยม-
โดยคอกกล่าวทวนสม สุรภีพิภูลกาณูจน์"⁷⁹

"เบื้องบ้ายพระสุริเยน- ทร เสนีประนมคัล
สามคาบก็ขึ้นกัล- ลพพฤษไปรยทาน"⁸⁰

"กนิลสมสมบัติ- ยาระหิศอัญชัน
เค้ากัศับแคพร- ฌพิรราบควญกราง"⁸¹

าลา

ในจันทกนิรคำฉันท์ เช่น

ชนข้ามคณานิกรบรร-
เมื่อเมืองอมิตะนฤพาน
หนึ่งซำกัณบพระนะวะโล-
เสมอควงสหักษะวชีวัน

พลัศตูสูควาสถาน
ศุขพนจะร่าพรณ
กุกกร เมศวิเสศสยัน
ญวิเศศรงงศรี"⁸²

"กรรฐารจนาเทียมกรร- ฐาเหมเห็นหัน ลงเล่นชโลไชรนิ"⁸³

⁷⁷ พระมหานาค, บณโณวาทคำฉันท์, หน้า 19.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

⁸² จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 213.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 215.

"ภูฟ้าภมรมัว บุญชาติवलัน
 แชนไช้ซึ่งเสาวคันธ- ขรศรีนสำราญบาล"⁸⁴

"จำล้างสวามิต ปลดปลงเปลื้องปลิด ลับสว่างลาญซี-
 พิศรแล้วจักโลม ชมโฉมมารศรี เหนนารถกินรี จักจงเสนาหา"⁸⁵

"ยามฝนสากท้องอินทรี กางปีกปกสี- สมองมิให้หนาวฝน"⁸⁶

ฯลฯ

จะเห็นได้ว่าวรรณคดีทั้งสองมีการใช้คำยักยักมากเช่นเดียวกัน ซึ่งในกลุ่มวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลายอันเป็นที่รู้จักในปัจจุบันเรื่องที่ใช้คำยักยักจำนวนมากจนเป็นที่สังเกตได้ก็มีขุนโงวาทคำฉันท์เท่านั้น แสดงว่าการใช้คำยักยักมิใช่ความนิยมของยุคสมัย แต่เป็นความเคยชินหรือความถนัดของผู้แต่ง การที่จันทกนิรรคำฉันท์มีการใช้คำยักยักมากเช่นเดียวกับขุนโงวาทคำฉันท์ดังกล่าวอาจเป็นเรื่องแสดงให้เห็นความสัมพันธ์กันอย่างไรก็อย่างหนึ่งของวรรณคดีสองเรื่องนี้ โดยเฉพาะในเรื่องผู้แต่ง ซึ่งอาจเป็นคนเดียวกัน หรือเป็นศิษย์อาจารย์กัน

สำนวนโวหารที่มีความคล้ายกัน

จันทกนิรรคำฉันท์และขุนโงวาทคำฉันท์ มีการใช้สำนวนโวหารคล้ายกันหลายแห่ง โดยมีทั้งที่เหมือนกัน คล้ายกันหรือเปลี่ยนกันทั้งวรรค เช่น ในขุนโงวาทคำฉันท์ตอนที่พระพุทธเจ้าตรัส

"แก่พระสัจพันธเถรา ว่าพระศาสดา ประโยชน์จะโปรดเวไนย"⁸⁷

ข้อความในวรรคสุดท้ายดังกล่าวเป็นสำนวนที่พบในจันทกนิรรคำฉันท์ถึง

2 แห่งว่า

⁸⁴ จันทกนิรรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 216.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 219.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 220.

⁸⁷ พระมหานาค, ขุนโงวาทคำฉันท์, หน้า 20.

"มาฆลาญฺยราญฺญีพฺพระภฺย อังคุรฉัพพัญญู ประโยชน์จะโปรดเวไนย"⁸⁸

"สองเศยกุสฺสร่างประรมา พิเศกโกชชา ประโยชน์จะโปรดเวไนย"⁸⁹

จะเห็นได้ว่าสำนวนที่ใช้ในจันทกนิรคาคำฉันท์และในบุณโฆวาทคำฉันท์เป็นสำนวนเดียวกัน มีลักษณะเป็นวลีสำเร็จรูป ใช้ในบริบทเดียวกัน และเป็นที่น่าสังเกตว่านอกจาก 2 เรื่องนี้แล้วสำนวนนี้ก็ไม่เคยพบใช้ในวรรณคดีเรื่องอื่น

ในบางแห่งอาจพบสำนวนที่มีความคล้ายคลึงกันมากจนแทบจะเป็นสำนวนเดียวกันทั้งวรรค เช่น

"เม่นหมิ่นนีโหน จรโจนในคองคอน
จึงจอกกระหลอกหอน ชมครสฺสคนชาร"⁹⁰

ซึ่งในจันทกนิรคาคำฉันท์ก็มีว่า

"หมู่ถึกก็เทาทาง สมค้อย่างเที่ยวสั่นจร
จึงจอกกทรหลอกหลอน พิโรชรุมเข้ากลุ่มหมู"⁹¹

สำนวนในวรรคที่ขีดเส้นใต้ ซึ่งยกมาจากวรรณคดีทั้งสองเรื่องนั้นมีลักษณะคล้ายกันแทบเป็นสำนวนเดียวกัน จะต่างกันเล็กน้อยก็คำบางคำ คือ หลอนกับหอน ซึ่งมีความหมายติดกัน ส่วน กระหลอก และทรหลอก น่าจะเป็นการเพี้ยนเสียงพยัญชนะหน้าของคำเดียวกัน

นอกจากนี้แล้วในบางแห่งก็มีสำนวนที่คล้ายคลึงกันชนิดเสียล้อกันด้วย เช่น

"แรกร้ายระคูจำ ศิลสูที่ปลักแปลง"⁹²

⁸⁸ จันทกนิรคาคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 220.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 224.

⁹⁰ พระมหานาค, บุณโฆวาทคำฉันท์, หน้า 48.

⁹¹ จันทกนิรคาคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 218.

⁹² พระมหานาค, บุณโฆวาทคำฉันท์, หน้า 49.

ในจินตนิพนธ์คำฉันท์ว่า

"แรกร่ายรศูแปลง ประจำปลักชโลทอร"⁹³

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่าจินตนิพนธ์คำฉันท์ที่มีความคล้ายคลึงกับ
บุณโณวาทคำฉันท์มากในแง่การใช้ถ้อยคำสำนวนโวหาร โดยที่บางตอนมีความพ้องกัน
อย่างยากที่จะเป็นไปได้ในวรรณคดี 2 เรื่อง และยังมีการเหยียบคำเหยียบความกัน
หลายแห่ง ซึ่งลักษณะเช่นนี้มักปรากฏกับวรรณคดีที่มีผู้แต่งเป็นคนเดียวกัน หรือเป็นศิษย์
อาจารย์กัน หรือร่วมสมัยกัน นอกจากนี้ลักษณะเฉพาะบางประการ เช่น วิธีการสร้าง
คำบางคำให้มีสำเนียงคล้ายภาษาบาลี และความนิยมในการใช้คำยศก็ยังคงเป็นเครื่อง
สนับสนุนข้อสันนิษฐานที่ว่า วรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้จะมีความสัมพันธ์กันในแง่ผู้แต่ง
หรืออย่างน้อยที่สุดก็ในแง่ยุคสมัย ทั้งนี้โดยที่ยังอาจพิจารณาได้จากลักษณะการใช้ภาษา
การใช้คำโดยทั่วไป และการใช้คำบางคำที่สำรวจพบว่า เป็นคำที่นิยมใช้ในวรรณคดี
ร่วมสมัยกับบุณโณวาทคำฉันท์นั้นด้วย

2.4.2.2 การใช้รูปแบบคำประพันธ์และฉันทลักษณ์

จินตนิพนธ์คำฉันท์มีคำประพันธ์ทั้งสิ้น 305 บท ประกอบด้วยกาพย์เป็นส่วนใหญ่ถึง 210 บท
ในจำนวนนี้เป็นกาพย์ฉกฉง 172 บท และกาพย์สุรางคนางค์ 38 บท ฉันทที่ใช้มีเพียง
2 ชนิด คือ ฉันท 11 และฉันท 14 เป็นจำนวน 72 และ 22 บทตามลำดับ รวมเป็น
ฉันททั้งสิ้น 94 บท และในตอนท้ายเรื่องมีโคลงกระทู้ยกจบเรื่องอีก 1 บท

สิ่งที่น่าสังเกตในเรื่องการใช้คำประพันธ์และฉันทลักษณ์ของคำฉันท์เรื่องนี้
ก็คือ มีการใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์มากกว่าฉันทถึงกว่า 2 เท่า และกาพย์ที่ใช้
เป็นส่วนใหญ่คือกาพย์ฉกฉง ส่วนฉันทมีจำนวนน้อยกว่าและมีเพียง 2 ชนิดเท่านั้น

ลักษณะการใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์มากกว่าฉันทนี้มีพบเสมอในวรรณคดี
คำฉันท์สมัยอยุธยา เช่น นิราศมีคา สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น เลือโลกคำฉันท์ และ
อนิรุทธคำฉันท์ วรรณคดีเหล่านี้ทุกเรื่องล้วนใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์มากกว่าฉันท

⁹³ จินตนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 218.

ประมาณ 2 เท่า⁹⁴ และภาพย์ที่ใช้มากที่สุดคือ ภาพย์ฉมิง สาเหตุที่มีการใช้ภาพย์ฉมิงมากอาจอธิบายได้ดังนี้

ประการแรก ภาพย์ฉมิงเป็นคำประพันธ์ที่อาจถือกันว่ามีคุณค่าเท่าหรือเกือบเท่าเทียมฉันท ในจินตคามณีกล่าวถึงคำประพันธ์ชนิดหนึ่งว่า "ฉมิง โคลสิงขฉันท มิได้กำหนด ครุหลุ แลนิยมแตกลอนพักกันอย่างภาพย์"⁹⁵ การไม่กำหนดครุหลุทำให้ฉมิง หรือโคลสิงขฉันทคงกล่าวมีลักษณะคล้ายภาพย์ แต่คำประพันธ์ชนิดนี้ก็ยังมีเนื้ออยู่ ในหมู่ฉันท (ตามที่กล่าวไว้ในจินตคามณี แม้คำประพันธ์ที่ปัจจุบันเรียกว่า ภาพย์สุรางคนางค์ ก็มีลักษณะคล้ายกับคำประพันธ์ที่จินตคามณีกล่าวอย่างไว้โดยเรียกว่า "ชื่อวิสาวิกฉันท ใน ภาพยสารวิสาสินี มิได้กำหนดครุหลุ กำหนดแตกลอนพักกัน"⁹⁶ และมีลักษณะไม่ต่างจากคำประพันธ์ที่เรียกว่า ชื่อ "สุรางคนา ปทุมฉันทกลอน 4" ค้วย) หลักฐานจากจินตคามณีคงกล่าวทำให้ไม่อาจทราบได้แน่ชัดว่า กวีโบราณแต่งคำประพันธ์ที่ปัจจุบันเรียกว่าภาพย์โดยถือวาคำประพันธ์นั้นเป็นภาพย์หรือฉันท (แต่ความเข้าใจในปัจจุบันว่าเป็นภาพย์) อย่างไรก็ตาม ฉมิงได้รับความนิยมมากถึงขั้นที่กวีนำไปใช้เป็นบทไหว้ครูในวรรณคดีคำฉันทเรื่องสำคัญหลายเรื่อง เช่น สมุทรโฆษคำฉันท อนิรุทธคำฉันท และเป็นบทขึ้นต้นในนิราศมีคำค้วย

ประการที่สอง ภาพย์ฉมิงนอกจากจะมีความกลมกลืนกับฉันทต่าง ๆ แล้ว ยังมีคุณสมบัติอย่างอื่นที่มีความเหมาะสมหลายประการ สามารถนำไปใช้ในบรรยากาศหลายแบบ ลักษณะคำหลายระดับ มีลีลากระชับ ในการแต่งเรื่องยาวสามารถนำไปใช้ดำเนินเรื่องและกระชับเรื่องไม่ให้เยิ่นเย้อ และยังมีความได้เปรียบในแง่จังหวะ

⁹⁴ มารศรี ศุภวิไล, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์คำประพันธ์ประเภทฉันทสมัยอยุธยา" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 77-89.

⁹⁵ พระโหราธิบดี, จินตคามณี, หน้า 61.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

ที่สามารถร่นหรือรูดไ้ความข้องการ⁹⁷ โดยไม่กระทบกระเทือนกับการสร้างอารมณื ความรู้สึกของเรื่อง จึงมีที่ไ้ไ้ไ้หลายแห่ง ดังที่ในจินตคามณีกล่าวถึงว่ามี ฉันทน์มา (ฉันทน์มานี้คงเป็นฉันทน์เอง)⁹⁸ 3 ชนิด คือ ฉันทน์มาค่าเนินกลอน 4 ฉันทน์มา ราชพิลาปค่าเนินกลอน 4 และฉันทน์มานาคบริพันธ์⁹⁹ ซึ่งสังเกตุจะเป็นว่าเรียก ทามเนื้อหาและลักษณะ เช่น ฉันทน์มาค่าเนินไ้พรรณนาหรือบรรยายความ ฉันทน์มา ราชพิลาป ไ้สำหรับบทครวญ นิราศ ส่วนฉันทน์มานาคบริพันธ์มีลักษณะเป็นกลบท * การไ้ฉันทน์ ในวรรณคดีค่าฉันทน์สมัยอยุธยาส่วนใหญ่จะไ้แบบฉันทน์มาเนิน นอกจากนิราศมีค่าที่ไ้ ฉันทน์มา ราชพิลาป ส่วนฉันทน์มาเนินค่าฉันทน์นั้นปรากฏว่าไ้ทั้งสองแบบที่กล่าวมา

จากข้อสังเกตุที่ว่าวรรณคดีค่าฉันทน์สมัยอยุธยาส่วนใหญ่นิยมไ้ค่าประพันธ์ ประเภทกาพย์มากกว่าฉันทน์ประมาณ 2 เท่า โดยกาพย์ที่ไ้มากที่สุดได้แก่กาพย์ฉันทน์ ดังกล่าวแล้ว ฉันทน์มาเนินค่าฉันทน์ซึ่งมีการไ้ค่าประพันธ์ในลักษณะเดียวกันนี้จึงแสดงให้ เห็นความนิยมที่สอดคล้องกัน ซึ่งน่าจะมามีที่มาจากความสัมพันธ์ในแง่ยุคสมัย

อนึ่ง การที่กาพย์มีปรากฏมากในวรรณคดีค่าฉันทน์นั้น หนังสือฉันทศาสตร์ กล่าวว่าเป็นเพราะไทยคุ้นเคยกับกาพย์มาก่อนฉันทน์ ด้วยการแปลงกาพย์มคธเป็นกาพย์ ไทยนั้นมีขึ้นก่อนการแปลงฉันทน์มคธเป็นฉันทน์ไทย ต่อมาเมื่อมีการแปลงฉันทน์มคธเป็น ฉันทน์ไทยแล้ว ก็เริ่มมีการนำฉันทน์เข้ามาแข่งแทรกปนกับกาพย์ แต่โดยที่ฉันทน์เป็นของ แต่งยากและเป็นค่าประพันธ์ชั้นสูง จึงเรียกหนังสือฉันทน์ว่า ค่าฉันทน์ แม้ว่าหนังสือฉันทน์ จะประกอบด้วยกาพย์มากกว่าฉันทน์ก็ตาม และเมื่อฉันทน์เป็นที่รู้จักกันพอควรแล้วก็มี การนำ

⁹⁷ สุมาลี กฤษะกุล, "สมุทรโฆษค่าฉันทน์ส่วนที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา : การศึกษาวิเคราะห์และวิจารณ์เชิงประวัติ" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัย ภาควิชา ภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 81.

⁹⁸ มารศรี ศุภวิไล, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์ค่าประพันธ์ประเภทฉันทน์ สมัยอยุธยา", หน้า 102.

⁹⁹ พระโหราธิบดี, จินตคามณี, หน้า 68-70.

* มีปรากฏพบในตอนท้ายเรื่องฉันทน์มาเนินค่าฉันทน์ฉบับความเก่าของพระออลักษณ์.

ฉันทไปแทนภาพย์ในที่ต่าง ๆ ค้วย¹⁰⁰

ข้อคิดเห็นของผู้แต่งหนังสือฉันทศาสตร์สามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่ว่า
วรรณคดีสมัยอยุธยาใช้ภาพย์มากกว่าฉันท อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่ว่ามีการนำฉันท
ไปแทนภาพย์นั้นว่าเป็นเรื่องที่น่าสะกิดใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสังเกตการใช้คำ
ประพันธ์ในจินตนิพนธ์คำฉันท จะเห็นได้ว่าวรรณคดีเรื่องนี้มีอัตราส่วนของการใช้ฉันท
น้อยมากเมื่อเทียบกับภาพย์ และคำประพันธ์ประเภทภาพย์ซึ่งเป็นคำประพันธ์ส่วนใหญ่
ของเรื่องนั้น ประกอบด้วยภาพย์ฉมังและภาพย์สุรางคนางค์ แต่ไม่มีภาพย์ยานี มีแต่คำ
ประพันธ์ประเภทฉันทที่มีจังหวะสี่ลาและล้านาคลายภาพย์ยานี คืออินทวิเชียรฉันท และ
วสันตคิลฉันท ถ้ามีการนำฉันทมาแทนภาพย์ดังกล่าวแล้ว ฉันททั้งสองชนิดนี้ก็คง
เป็นฉันทที่นำมาแทนภาพย์ยานีที่หายไปนั่นเอง ซึ่งข้อสังเกตนี้นำไปสู่ข้อสันนิษฐาน
ที่ว่า จินตนิพนธ์คำฉันทอาจมีพัฒนาการมาจาก คำภาพย์ ซึ่งเป็นหนังสือสวดที่ประกอบ
ด้วยคำประพันธ์ประเภทภาพย์ (คือ ภาพย์ยานี ภาพย์ฉมัง และภาพย์สุรางคนางค์)
ที่นิยมแต่งกันในสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
คำรงราชานุภาพทรงกล่าวอธิบายไว้ว่า

ในเวลาสี่ปบุรุษประชุมกันอยู่ในวันอุโบสถนั้น ย่อมประพุดกิจต่าง ๆ ความ
ควรแก่ความเลื่อมใสในพระศาสนา คือ การศึกษาหาความรู้คือธรรมเป็นคน
อาศัย เหตุนั้นพระสูงมซึ่งเป็นกวีจึงแปลชาดกเรื่องต่างๆ ๆ แต่งเป็นหนังสือมทกลอน
สำหรับให้สี่ปบุรุษอ่านสุกนุฟัง ในเวลาไปรักษาที่ลอยุธยาที่วัด หนังสือพวกนี้แต่งเป็น
ภาพย์ทั้งนั้น มักเรียกกันว่า หนังสือสวด¹⁰¹

หนังสือสวดนี้เริ่มมีมาแต่สมัยพระเจ้าทรงธรรม และนิยมแต่งกันต่อมาอย่าง
แพร่หลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยอยุธยาตอนปลาย สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ที่
ทรงกวักชันการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม¹⁰²

¹⁰⁰ฉันทโสภณ (นามแฝง), ฉันทศาสตร์ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2474), 3 : ค-จ.

¹⁰¹เรื่องเดียวกัน, 3 : ฉ.

¹⁰²เรื่องเดียวกัน, 3 : ฉ.

วรรณคดีคำฉันท์อุบายใช้กาพย์มากกว่าฉันทประมาณ 2 เท่าเป็นปกติก็จริง แต่ฉันทกินรคำฉันท์ใช้กาพย์มากกว่าฉันทเกิน 2 เท่าจนสามารถเห็นสัดส่วนที่ขาดความสมดุลระหว่างกาพย์และฉันทได้อย่างชัดเจน และฉันทที่นำมาใช้ก็มีลีลาอ่าน่า เช่นเดียวกับกาพย์ที่หายไป ลักษณะนี้น่าจะแสดงว่าคำฉันท์เรื่องนี้มีพื้นฐานพัฒนาการมาจากคำกาพย์ที่เป็นกลอนสวด (เมื่อพิจารณาในแง่การใช้คำที่สามารถเข้าใจได้ง่าย และเนื้อหาที่นำมาจากชาคกหรือที่เรียกว่าพระบาลีสอดคล้องกับลักษณะของหนังสือดังกล่าว) ทั้งนี้โดยอาจเป็นได้ว่าผู้แต่งฉันทกินรคำฉันท์ซึ่งมีความสามารถในการแต่งกลอนสวดอันเป็นที่นิยมแพร่หลายอยู่ในขณะนั้น ได้ริเริ่มที่จะแต่งหนังสือประเภทคำฉันท์ขึ้นบ้าง โดยนำฉันทมาแทนกาพย์ซึ่งมีลีลาคุ้นเคยกัน ฉันทเรื่องนี้จึงมีน้อยทั้งชนิดและน้อยทั้งปริมาณ เนื่องจากผู้แต่งยังไม่มี ความคุ้นเคยกับการแต่งฉันท

ฉันทกินรคำฉันท์จะมีพัฒนาการหรือความเป็นมาอย่างไรก็ตาม แต่การที่ผู้แต่งใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์มากกว่าฉันทในลักษณะดังกล่าวก็น่าจะเป็นข้อบ่งบอกบางประการเกี่ยวกับยุคสมัย เช่น สมัยนั้นการแต่งคำฉันท์โดยมีกาพย์มากกว่าฉันทยังเป็นสิ่งที่เป็นไปได้อยู่ คือไม่ขัดธรรมเนียมนิยม (โดยที่คำฉันท์นั้นไม่จำเป็นต้องมีที่มาจากหนังสือสวดก็ได้อีก) ทั้งนี้จะเห็นได้จากวรรณคดีคำฉันท์อุบายส่วนใหญ่มีกาพย์มากกว่าฉันทดังกล่าวแล้ว ซึ่งความนิยมในข้อนี้จะมีการเปลี่ยนแปลงไป สมัยต่อมาฉันทได้ทวีความสำคัญมากขึ้น วรรณคดีคำฉันท์นับแต่ขุนไฉวาทคำฉันท์เป็นต้นมา เริ่มมีแนวโน้มที่จะใช้ฉันทมากกว่ากาพย์ โดยเฉพาะวรรณคดีคำฉันท์สมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่จะลดความสำคัญของกาพย์ลงอย่างมาก และเชิดชูความสำคัญของฉันทให้โดดเด่นยิ่งขึ้น ข้อเท็จจริงข้อนี้ทำให้เห็นว่า ฉันทกินรคำฉันท์นี้น่าจะแต่งในราวสมัยอยุธยาตอนปลายในช่วงก่อนขุนไฉวาทคำฉันท์ ในเวลาที่ความสำคัญของกาพย์ยังมีอยู่ และฉันทก็เริ่มแพร่เป็นวงกว้างไปสู่ความนิยมของกวีหลายระดับมากขึ้น นอกจากนั้นยังอาจมองได้ในแง่ที่ว่า ฉันทกินรคำฉันท์เป็นผลงานคำฉันท์ชิ้นแรก ๆ ของกวีผู้มีความคุ้นเคยและมีความสามารถในการแต่งหนังสือสวดมาก่อน ได้ริเริ่มหันมาแต่งฉันทซึ่งเป็นคำประพันธ์ที่มีแนวโน้มว่าจะทวีบทบาทความสำคัญ และได้รับความนิยมมากขึ้นในหมู่กวี อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาเรื่องการใช้คำประพันธ์ของฉันทกินรคำฉันท์ดังกล่าว ก็ทำให้ได้ผลสรุปที่สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานเดิมที่ว่า วรรณคดีเรื่องนี้แต่งขึ้นในราวสมัยอยุธยาตอนปลาย

ในคําฉันทลักษณ์เกี่ยวกับครุหลุ จันทกินนรคําฉันทที่ใช้ลักษณะครุหลุตามแบบฉันทยัชยา คือ มีการกำหนดครุ หลุ ตามความหนักเบาในการออกเสียง มิได้กำหนดจากรูปอย่างปัจจุบัน การกำหนดครุ หลุ ตามความหนักเบาของเสียงนั้น ถือว่าคําใดที่ออกเสียงหนักก็เป็นครุ และคําใดที่ออกเสียงเบาก็เป็นหลุ ทั้งนี้โดยคํานึงถึงธรรมชาติของการออกเสียงคําคำตามตำแหน่ง ชนิด และลักษณะของคําที่วางในประโยค¹⁰³ เช่น

"พระเจดณกาภาณ จมบุษทศกรรณ
นางเกษณกาพร ฃรายร้อยเปณสร้อยสน"¹⁰⁴

คําว่า พระ โครุรูปเป็นหลุ คือ เป็นคําเสียงสั้นไม่มีตัวสะกด แต่ในที่นี้อยู่ที่ตำแหน่งหน้า เป็นประธาน ซึ่งตามวิสัยแล้วต้องลงเสียงเน้นหนัก ดังนั้นคําว่า พระ นี้จึงเป็นครุโดยน้ำหนักของเสียง ส่วนคําว่า ราย เปน นั้น โครุรูปเป็นคําครุ เพราะเป็นคําเสียงยาวและมีตัวสะกด แต่ในที่นี้ออกเสียงเบา เพราะน้ำหนักของเสียงเลื่อนเลยไปตกที่คําถัดไปทั้งสองช่วง คือที่คําว่า ร้อย และ สร้อย ดังนั้นคําว่า ราย และ เปน จึงเป็นคําหลุในที่นี้

ฉันทที่ไม่ได้กำหนดครุ หลุ ด้วยรูปคํ่าอาจมีปัญหาในการจำแนกว่า คําประพันธ์นั้นเป็นกาพย์หรือฉันท โดยเฉพาเมื่อวรรณคดีโบราณใช้ตัวเลขจำนวนคํ่ากับบทแทนชื่อของคําประพันธ์ชนิดนั้น ๆ อินทวิเชียรฉันทและกาพย์ยานีซึ่งมีคํ่าในบังคับเท่ากัน คือ 11 ในการจำแนกต้องพิจารณาจากลักษณะจังหวะ ลํานําของคําประพันธ์นั้น ๆ เพราะ

ความแตกต่างระหว่างฉันทและกาพย์นั้นมีค้อยู่ที่รูปลักษณ์ แต่อยู่ที่ความยึดถือในส่วนเสียง ลํานําของฉันทและลํานําของกาพย์นั้นมีที่มาจากคนละทาง ลํานําของฉันทเกิดจากเสียงหนักเบาสอดคล้องกัน...จังหวะของฉันทขึ้นอยู่กับครุหลุ แต่ลํานําของกาพย์นั้นเกิดจากความสั้นยาวของจังหวะซึ่งเกิดจากจำนวนของคํ่าแต่ละช่วงที่กำหนด และคํ่าในแต่ละขวานั้นก็เชื่อมโยงกันด้วยสัมผัสโดยเฉพาอย่างยิ่งสัมผัสสระ¹⁰⁵

¹⁰³มารศรี ศุภวิไล, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์คําประพันธ์ประเภทฉันทสมัยอยุธยา," หน้า 115-121.

¹⁰⁴จันทกินนรคําฉันท, ภาคผนวก, หน้า 216.

¹⁰⁵สุมาลี กิยะกุล, "สมุทรโฆษคําฉันทส่วนที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา : การวิเคราะห์และวิจารณ์เชิงประวัติ," หน้า 19.

จันทกินนรคำฉันท์มิได้ใช้กาพย์ยานี แต่ใช้อินทรวีเชียรฉันท์เช่นเดียวกับ
วรรณคดีคำฉันท์เรื่องอื่น ๆ ที่ไม่นิยมแต่งกาพย์ยานีและอินทรวีเชียรฉันท์ไว้ด้วยกัน ซึ่ง
ทั้งนี้มีการสันนิษฐานว่า "อาจเป็นเพราะกาพย์และฉันท์ 2 ชนิดนี้มีความคล้ายคลึงกันมาก
จนยากต่อการระบุชนิด หรือ/และไม่มีความแตกต่างมากพอที่จะทำให้เกิดสชาติจาก
ความผิดแปลกอันเป็นอสังการทางฉันทลักษณ์ประเภทหนึ่ง"¹⁰⁶

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสัมผัส จันทกินนรคำฉันท์ ยังคงใช้ลักษณะสัมผัสแบบฉันท
อยุธยา กล่าวคือ ในบทหนึ่งจะมีสัมผัสนอกเพียงแห่งเดียว คือ สัมผัสระหว่างบาท
เช่น

"ชีชวนพระนุชชม	พนเวศวิงว
เชียวพุ่มช่อมพงษ์	รุกชชาติสอาษางาม" ¹⁰⁷

นอกจากนี้ก็อาจมีสัมผัสระหว่างวรรคในบาทแรกอีกคู่หนึ่งซึ่งมักเป็นสัมผัส
อักษร เช่น

"จงพาสูกาโคย	นภกลเสศจจอร
แต่น้อยอาวอร	ประเวศกมุขรณี" ¹⁰⁸

และสัมผัสตำแหน่งนี้บางครั้งก็เป็นสัมผัสสระ เช่น

"ตรวคแก้วแลชายทอง	อรามรองจรรยา
สององค์สงสา	ครศุขสำราญใจ" ¹⁰⁹

ลักษณะที่ปรากฏนี้ดูเหมือนจะเป็นการผสมผสานลักษณะเด่นของกาพย์และฉันท
เข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน คือ มีจังหวะที่เกิดจากการสัมผัสผสานกับจังหวะที่เกิดจาก

¹⁰⁶ สุมาลี กิยะกุล, "สมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา : การ
วิเคราะห์และวิจารณ์เชิงประวัติ," หน้า 20.

¹⁰⁷ จันทกินนรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 215.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 227.

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 216.

เสียงหนักเบาสอดคล้องรับกันเป็นทำนองล่าน้ำ เมื่อประกอบกับการใช้คำที่มีเสียงรื่นหู ไม่มีศัพท์ยากอันเป็นลักษณะลีลาของกาพย์สมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งเป็นสมัยที่กาพย์มีความไพเราะที่สุด ทำให้เห็นว่าคำฉันท์นี้น่าจะแต่งในยุคเดียวกันนี้ โดยได้ซึมซับความงามของกาพย์และฉันท์รวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แม้การไม่ใช้ศัพท์ยากจะทำให้ขาดความเคร่งขรึม และความโอ้อาไปบ้าง คำฉันท์เรื่องนี้ก็มีความเรียบง่าย และความอ่อนโยนของกาพย์เข้ามาแทน ซึ่งแสดงให้เห็นอิทธิพลของวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลายอย่างเห็นได้ชัด

เท่าที่กล่าวมาเป็นการ ศึกษาวิเคราะห์ เกี่ยวกับการใช้รูปแบบคำประพันธ์ และฉันทลักษณ์ของจันทกนิร คำฉันท์ โดยเปรียบเทียบกับวรรณคดีคำฉันท์สมัยอยุธยา ซึ่งทำให้เกิดข้อสรุปที่สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานเดิมที่ว่า จันทกนิร คำฉันท์นี้น่าจะมีอายุราวสมัยอยุธยาตอนปลาย

เนื่องจากบุณโฆวาทคำฉันท์เป็นวรรณคดีคำฉันท์สมัยอยุธยาตอนปลาย เรื่องเดียวที่เป็นที่รู้จักกันอยู่ในขณะนี้ และได้เคยเปรียบเทียบให้เห็นจริงแล้วในแง่การใช้ถ้อยคำ ส่วนวนโวหารที่คาบเกี่ยวกัน ในแง่การใช้รูปแบบของคำประพันธ์และฉันทลักษณ์ของเรื่องทั้งสอง เมื่อนำมาเปรียบเทียบกันก็พบว่ามีส่วนที่น่าสนใจหลายประการดังนี้

ประการแรก เรื่องทั้งสองใช้สันตกลิลาฉันท์ในการไหว้ครูเหมือนกัน ซึ่งการใช้ฉันท์ชนิดนี้ในการไหว้ครูมีน้อยมาก วรรณคดีสมัยอยุธยาที่ใช้ฉันท์ชนิดนี้ไหว้ครู ได้แก่ เสือโคคำฉันท์ ส่วนเรื่องอื่น ๆ ใช้ฉันท์ทั้งสิ้น ในสมัยรัตนโกสินทร์วรรณคดีคำฉันท์ส่วนใหญ่มักนิยมไหว้ครูด้วยสัททูลวิกกีติฉันท์ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงริเริ่มกำหนดคณานุกรมไว้

ประการที่สอง เรื่องทั้งสองมีลำดับการใช้คำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ ตรงกัน เป็นส่วนใหญ่อย่างน่าสังเกต ความแตกต่างจะปรากฏเฉพาะที่ว่า ในตอนที่จันทกนิร คำฉันท์ใช้กาพย์สุรางคนางค์ ตอนนั้นในบุณโฆวาทคำฉันท์จะใช้ฉันท์ชนิดต่าง ๆ แทนลงทุกแห่ง ความพ้องกันในเรื่องนี้อาจจะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่ก็นับว่าเป็นความบังเอิญที่น่าแปลกใจ เนื่องจากเกิดมีความสอดคล้องกับข้อสันนิษฐานที่ว่า จันทกนิร คำฉันท์เป็นผลงานชิ้นแรก ๆ ที่กวีเริ่มจะใช้ฉันท์สอกแทรกกลงไปในคำกาพย์ ถ้าผู้แต่งเรื่องทั้งสองเป็นกวีผู้เดียวกัน บุณโฆวาทคำฉันท์ก็คงจะแต่งในสมัยที่กวีมีความมั่นใจในการแต่งฉันท์

ชนิดอื่นเพิ่มมากขึ้น และใช้แทรกลงในตอนที่เคยแต่งเป็นกาพย์สุรางคนางค์ทุกแห่ง ซึ่งวรรณคดี 2 เรื่องไม่น่าจะมีการลำดับค่าประพันธ์ตรงกันในลักษณะนี้ ความพ้องกันดังกล่าวจึงน่าจะเป็นข้อบ่งชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันบางประการ โดยเฉพาะในแง่ ยุคสมัย หรือผู้แต่งว่าน่าจะเป็นวรรณคดีในยุคเดียวกัน ส่วนผู้แต่งแม้ว่าจะมิใช่กวีคนเดียวกันก็ตามก็อาจเป็นศิษย์อาจารย์เดียวกันก็ได้

ประการที่สาม ผู้แต่งเรื่องทั้งสองมีความถนัดในอินทวิเชียรฉันทและวสันตคิลกฉันทเหมือนกัน โดยที่จันทกินนรคำฉันทใช้ฉันททั้งสองเป็นจำนวน 72 และ 22 บทตามลำดับ จากจำนวนฉันททั้งสิ้น 94 บท ส่วนมุลโฆวาทคำฉันทใช้ฉันททั้งสองเป็นจำนวน 111 และ 64 บทตามลำดับ จากจำนวนฉันททั้งสิ้น 221 บท ซึ่งนับว่ามากกว่าฉันททุกชนิดที่ใช้ แม้มุลโฆวาทคำฉันทจะประกอบด้วยฉันทต่าง ๆ ถึง 6 ชนิด แต่ชนิดที่นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว ผู้แต่งใช้เพียงครั้งละไม่มาก และบางชนิดใช้เพียงครั้งเดียว เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าพระมหานาคไม่ถนัดแต่งฉันทยาว ๆ เช่น มาลินีฉันท สัททูลวิกกีฬฉันท และสัทธราฉันท แต่ถนัดแต่งเฉพาะอินทวิเชียรฉันทก็วสันตคิลกฉันทเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมุลโฆวาทคำฉันทพระมหานาคใช้อินทวิเชียรฉันทถึงครึ่งหนึ่งของฉันททั้งหมด (รองลงมาใช้วสันตคิลกฉันท) ซึ่งทั้งนี้ย่อมแสดงว่าฉันททั้งสองชนิดนี้เป็นฉันทที่พระมหานาคมีความถนัดที่สุด การแต่งฉันทชนิดอื่น ๆ คงเพื่อแสดงฝีมือว่าแต่งได้ ข้อเท็จจริงที่สนับสนุนความคิดนี้ก็คือการที่มุลโฆวาทคำฉันทประกอบด้วยฉันททุกชนิดที่นิยมแต่งกันในสมัยอยุธยา ซึ่งได้แก่ อินทวิเชียรฉันท ไทฎกฉันท วสันตคิลกฉันท มาลินีฉันท สัททูลวิกกีฬฉันท และสัทธราฉันท¹¹⁰

ประการที่สี่ ในคำฉันทลักษณะ เรื่องทั้งสองใช้ความหนักเบาของการออกเสียงเป็นเกณฑ์ กำหนดครุ อดุ เหมือนกัน เช่น ในมุลโฆวาทคำฉันทว่า

¹¹⁰ มารศรี ศุภวิไล, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์ค่าประพันธ์ประเภทฉันทสมัยอยุธยา," หน้า 171.

"ใบโพสุวรรณห้อย

ลมพัดกระดังง์

ระยาย้อยบรู้งรัง

เสนาะศัพท์ทอลเวง"¹¹¹

ในจันทกนิพนธ์คำฉันท์ว่า

"สองท้าวบรรเทิงชม

เสี้ยวลอคคณาจร

พนมมาศโสมสอร

ประภาษเลนวนลิวรร"¹¹²

คำที่ขีดเส้นใต้เป็นคำที่อยู่ในตำแหน่งของคำลหุทามฉันทลักษณ์ แต่มีลักษณะเป็นคำกรุโดยรูป ในที่นี้ผู้แต่งใช้เป็นคำลหุทามการออกเสียง เพราะเมื่อประกอบเข้าวรรคแล้ว น้ำหนักของเสียงจะเลยไปตกที่คำต่อไปคือคำที่ 3 ทำให้คำที่ขีดเส้นใต้ดังกล่าวนับเป็นคำเสียงเบา

ประการที่ห้า เรื่องทั้งสองมีลักษณะการสัมผัสเหมือนกัน คือ เครื่องครุสัมผัสระหว่างบาทและบท ส่วนสัมผัสระหว่างวรรคในบาทแรกมักใช้สัมผัสอักษรบ้างสัมผัสสระบ้างที่ก่อให้เกิดจังหวะเสียงสัมผัสและเสียงหนักเบาเป็นล่าน่าชวนฟังเช่นเดียวกัน เช่นในมุกโฆวาทคำฉันท์ว่า

ซุ่มสี่ทวาร

กาบทพรหมสรไกร

ทาบแถม ๗ รักร้อย

เจดิกลับจงกลกลาย

จรเรขเรื่องไร

กระหนาบเส้าทเพราพราย

ประคัมพลูอมณีฉาย

บทนาคสคงคี¹¹³

ในจันทกนิพนธ์คำฉันท์ว่า

รอกคุ่นกระคายแตะ

เมนมิลมึงเทา

ไกรสีแลไกรษร

พาหมุคนานาง

กะเทนเตนอยตามเขา

จรเที่ยวในเถื่อนทาง

อศิศรลมาศกวาง

มฤคินลงกินชล¹¹⁴

¹¹¹พระมหานาค, มุกโฆวาทคำฉันท์, หน้า 22.

¹¹²จันทกนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวกหน้า 216.

¹¹³พระมหานาค, มุกโฆวาทคำฉันท์, หน้า 23.

¹¹⁴จันทกนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 217.

เมื่อเปรียบเทียบจินตนิพนธ์คำฉันท์กับบทรูปลักษณ์ในเรื่องราวการใช้รูปแบบคำประพันธ์และฉันทลักษณ์ ประกอบกับการพิจารณาเรื่องราวโดยย่อคำจำนวนโวหารแล้ว จะพบว่ามีความคล้ายคลึงกันมากเกินกว่าจะกล่าววาททั้งสองเรื่องมีความสัมพันธ์กันเพียงเป็นผลงานร่วมสมัยกันเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณาในแง่สุนทรียภาพ จะยิ่งทำให้เห็นได้ชัดว่าเรื่องทั้งสองนี้มีความคล้ายคลึงกันมากอย่างน่าสังเกต เช่น

ประการแรก เรื่องทั้งสองมีการใช้อรรถกถาคำนเสียดสีในลักษณะเดียวกันที่เห็นได้ชัดได้แก่

ก. สัมผัสอักษร สัมผัสอักษรนี้มีทั้งสัมผัสอักษรภายในวรรค และสัมผัสอักษรข้ามวรรค สัมผัสอักษรในวรรคในบทรูปลักษณ์คำฉันท์ได้แก่

"สายหยคประยงคุแยม ยี่สุนแชมสุกรมยม-
โดยคอกล่าควนสม สุรภีพิกุธกาญจน"¹¹⁵

ซึ่งบางครั้งก็อาจพบการเล่นเสียงสัมผัสอักษรชุดเดียวกันทั้งวรรคหรือเกือบทั้งวรรค เช่น

"จวงจันทนจิกแจง ทะชบชอยมค่าคาง"¹¹⁶

ในจินตนิพนธ์คำฉันท์ก็พบการเล่นสัมผัสอักษรภายในวรรคในลักษณะดังกล่าวคู่เดียวกัน เช่น

"ชีชวนพระนุชม พนเวศวังวง"¹¹⁷

และ

"นามนองนุชนารถนางจรรท กินวิศรีพรรณ ณรายจรญเรืองโณม"¹¹⁸

¹¹⁵พระมหานาค, บทรูปลักษณ์คำฉันท์, หน้า 27.

¹¹⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

¹¹⁷จินตนิพนธ์คำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 215.

¹¹⁸เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 214.

ส่วนสัมผัสอักษรข้ามวรรคเป็นสัมผัสที่ส่งจากคำท้ายของวรรคหน้าไปยัง
วรรคหลังในบาทเดียวกันของอินทวิเชียรฉันท์ ลักษณะนี้มีพบในวรรคคี่ทั้ง 2 เรื่อง
เช่นในมุกโฆวาทคำฉันท์ว่า

"พลวงพลองมทองแคว และมคุมมทาคทราง
เกกแควสำไยยาง พยอมยุงรโยงไพร"¹¹⁹

ในจันทกนิพนรคำฉันท์ว่า

"รอกคุนกระคายแก
เมนหมีลมังเทา กะเทนเนอยู่กามเา
จรเทียวในเื่อนทาง"¹²⁰

ทั้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าลักษณะสัมผัสอักษรข้ามวรรคดังกล่าวในทั้งสองเรื่อง
จะปรากฏเฉพาะตอนที่ใช้อินทวิเชียรฉันท์เท่านั้น และสัมผัสในลักษณะนี้มักจะมีคำรับ
สัมผัสมากกว่าหนึ่งคำเช่นเดียวกัน

ข. การเล่นคำลักษณะพิเศษ ในเรื่องทั้งสองจะมีการเล่นคำลักษณะพิเศษ
เหมือนกันโดยใช้คำ 2 พยางค์ 2 คำ ซึ่งมีเสียงซ้ำกันเป็นคู่ก่อให้เกิดเสียงสั้นยาว
หนักเบาและจังหวะสมดุลงัน เช่นในมุกโฆวาทคำฉันท์ว่า

"ครึนสุริยเสค์จอษฎงค เล็ยวลับเมรลง ชรอมชะอำชมพร
มักหนงคั้งโก่าชร สองพระทรงศร ฉลักฉเฉิมเจิมจอง"¹²¹

ในจันทกนิพนรคำฉันท์ว่า

"รำไฟโรเสนเกษริ เทียมเกษมาลี ชจิทรชรกลินจรรท"¹²²
"เปนมิงมงคนสกุนนี้ นางคไไปมี มโนมนัศสคิยา"¹²³

¹¹⁹ พระมหานาค, มุกโฆวาทคำฉันท์, หน้า 46.

¹²⁰ จันทกนิพนรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 217.

¹²¹ พระมหานาค, มุกโฆวาทคำฉันท์, หน้า 43.

¹²² จันทกนิพนรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 214.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก, หน้า 215.

การเล่นคำลักษณะพิเศษดังกล่าวในทั้งสองเรื่องจะมีปรากฏเฉพาะในตอนที่ เป็นภาพย้งเช่นเดียวกัน และในตำแหน่งเดียวกันคือตอนต้นของวรรคสุดท้ายเท่านั้น

ประการที่สอง ในส่วนที่เกี่ยวกับการสร้างภาพพจน์ ปรากฏว่าเรื่องทั้งสองมีการสร้างภาพพจน์ในลักษณะคล้ายคลึงกันอย่างน้อยน่าสังเกต ทั้งในแง่การใช้คำและภาพที่ปรากฏ เช่นในมุนโฆวาทคำฉันท์ว่า

"มูลาเลวกลิน
หลนลอยชโลธร

.....
รวยเรือจรุงรีน
บุบผามูชาเชย

ในจันทกนิทรคำฉันท์ว่า

บุบผาผกาทอง
ศาโรชจรไช

.....

รวยรวยจรุงกลิน
หอมทรายพระมิ่งษา

รสฟุ้งทั้งคิงขร

ตระหลมอมสุคนธา

.....

วายุพิศว์าเพยเผย
พุทธบาทมชาควัน¹²⁴

หลนลอยสองชลาไล

คุจอบกระแสดินธุ

.....

สาวคนชสุมาลา
กินเรศหงสองศรี¹²⁵

ความนิยมลักษณะเดียวกันในการสร้างอสังการค้ำเสียงและการสร้างภาพโดยใช้ภาพพจน์จินตภาพของเรื่องทั้งสองเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าน่าจะเกิดจากความถนัดของผู้แต่งคนเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพที่เกิดจากภาพพจน์จินตภาพนั้นบางตอนเป็นภาพเดียวกัน มีรายละเอียดคล้ายกัน และภาพนั้นสร้างจากถ้อยคำที่คล้ายกัน ทำให้คิดว่าน่าจะเกิดจากความประทับใจของผู้แต่งคนเดียวกัน

หลักฐานที่อาจนำมาประกอบการพิจารณาตัวผู้แต่งจันทกนิทรคำฉันท์อีกประการหนึ่งคือ จันทกนิทรคำฉันท์มีลักษณะคล้ายหนังสือสวดทั้งในแง่รูปแบบและเนื้อหา

¹²⁴ พระมหานาค, มุนโฆวาทคำฉันท์, หน้า 27.

¹²⁵ จันทกนิทรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 216.

ทำให้เห็นว่าคิคว่าผู้แต่งอาจเป็นภิกษุรูปใดรูปหนึ่งที่มีความสามารถในเชิงกวี ยิ่งกว่านั้น อาจสังเกตได้จากบทไหว้ครูที่กล่าวถึงพระกรรมวาจาจารย์ และพระอุปัชฌาย์ซึ่งเป็นผู้ให้การสั่งสอนอบรมและเป็นประธานในการบวช ดังที่ว่า

"หนึ่งซำก็ทำอัญชยม คุรุกรรมวาจา
อีกองค์คือพระอนุสา วนเศกพิเนกษกรรม"¹²⁶

ข้อความดังกล่าวทำให้เชื่อว่าผู้แต่งจันทกนิรคำฉันท์นี้อาจจะเป็นภิกษุก็ได้ จากหลักฐานต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วทั้งหมดทำให้สันนิษฐานได้ว่าผู้แต่งจันทกนิรคำฉันท์และมุนโฆวาทคำฉันท์อาจเป็นคนเดียวกันคือพระมหานาค และถ้าเป็นเช่นนั้น จันทกนิรคำฉันท์ก็คงจะแต่งขึ้นก่อนมุนโฆวาทคำฉันท์ โดยที่จันทกนิรคำฉันท์เป็นผลงานชิ้นแรก ๆ ที่ผู้แต่งเริ่มใช้ฉันท์แต่งแทรกลงในกาพย์

ในเรื่องเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของจันทกนิรคำฉันท์เท่าที่ได้ศึกษามาทั้งหมดนี้น่าจะเป็นเหตุผลเพียงพอที่จะทำให้เชื่อได้ว่า จันทกนิรคำฉันท์เป็นผลงานสมัยอยุธยาตอนปลายอย่างแน่นอน ทั้งนี้ด้วยหลักฐานทางคานภาษา การใช้ถ้อยคำสำนวนโวหาร ตลอดจนการใช้รูปแบบคำประพันธ์และฉันทลักษณ์ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลายบางเรื่องแล้ว ก็พบว่ามีความคล้ายคลึงกันมากจนน่าสังเกต ทำให้มองเห็นได้ชัดว่ามีการรับอิทธิพลมาจากกัน โดยที่จันทกนิรคำฉันท์อาจได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีเหล่านั้นในฐานะที่เป็นผลงานในยุคเดียวกัน นอกจากนี้แล้วหลักฐานที่แสดงว่าจันทกนิรคำฉันท์เป็นวรรณคดีเก่าที่ไม่สามารถสอบค้นประวัติความเป็นมาได้ก็ยิ่งสนับสนุนความเชื่อเกี่ยวกับยุคสมัยที่แต่งจันทกนิรคำฉันท์มากยิ่งขึ้นว่า น่าจะเก่าเกินสมัยรัตนโกสินทร์และธนบุรีขึ้นไป โดยมีอายุในราวสมัยอยุธยาตอนปลาย ถ้าเช่นนั้นก็อาจกล่าวได้ว่าจันทกนิรคำฉันท์นี้เป็นวรรณคดีคำฉันท์สมัยอยุธยาตอนปลายอีกเรื่องหนึ่ง นอกเหนือไปจากมุนโฆวาทคำฉันท์ ซึ่งเป็นที่ทราบกันว่าเป็นวรรณคดีคำฉันท์สมัยอยุธยาตอนปลายเพียงเรื่องเดียวที่หลงเหลือตกทอดมาถึงปัจจุบันนี้

¹²⁶ จันทกนิรคำฉันท์, ภาคผนวก, หน้า 213.